

M. Irod. O.

2311.

51.

Magyar
IRODALMI
RITKASÁGOK
Szerkeszti Vajthó László

51.

BEÖTHY ZSOLT:
**AZ IRODALOMTÖRTÉNET
ELMÉLETE I.**

A Magyar Irodalmi Ritkaságok eddig megjelent számai:

1. Bessenyei György: A törvénynek útja. Tudós társaság. Ára 1— P.
2. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Ára 2— P.
3. Benyák Bernát: Joas. Piarista iskola-dráma, 1770. Ára 150 P.
4. Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való Jámbor Szándék. Bécs, 1790. Ára —80 P.
5. Károlyi Gáspár: Két könyv... Debrecen, 1563. Ára 150 P.
6. Szemelvények Temesvári Pelbárt műveiből. Ára 2— P.
7. Péterfy Jenő zenekritikái. Ára 150 P.
8. Édes Gergely: Eredeti oktató mesék. Ára 1— P.
9. Dugonics András: Magyar példabeszédek és jeles közmondások c. gyűjteményéből. Ára 1— P.
10. Kazincezy világa. Ára 3 P.
11. Szent Erzsébet legendája. Szent Elek legendája. Halál Himnusza. Ára 1— P.
12. Siralmas panasz. Ára 150 P.
13. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Második sorozat. Ára 150 P.
14. Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. 1805. Ára 150 P.
15. Bessenyei György: Anyai oktatás. Ára 1.. P.
16. Bessenyei György: Magyarság. A magyar néző. Ára 1— P.
17. Hajnal Mátyás: Az Jesus szívét szerető sziveknek ájtatosságára. 1629. Ára 2— P.

51.
MAGYAR IRODALMI RITKASÁGOK
SZERKESZTI VAJTHÓ LÁSZLÓ

LI. SZÁM

BEÖTHY ZSOLT
AZ IRODALOMTÖRTÉNET
ELMÉLETE

I.

*Sajtó alá rendezte dr. Lázár Piroska leánygimnázium
ifjúsága.*

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

Az istenek szerettek, mert tanítóvá tettek.

Budapest, 1895. július 1.

Beöthy Zsolt.

BEÖTHY ZSOLT.

1848—1922.

A „Magyar Irodalmi Ritkaságok“ koszorújából mindeddig hiányzott az ideális magyar tanárnak, a magyar tanulóifjúság nagy barátjának, a magyar nőnevelés apostolának, Beöthy Zsoltnak a neve. Egy babérágot akarunk Beöthy Zsolt emlékére elhelyezni, midőn „Az irodalomtörténet elméleté“-nek első részét kiadjuk.

Tudósaink megrajzolták az irodalomtörténetíró, az esztétikus, a szónok, a kritikus Beöthy Zsolt alakját. A tanítvány néhány vonással szeretné a képet gazdagítani. Magister Hungariae volt. Harmincéves korában lett Beöthy a budapesti egyetemen az irodalomtörténet, majd négy évvel később az esztétika tanára. Negyvennégy évig nevelte a tanárokat és széleskörű tudásával, nagyszerű egyéniségével, igaz magyar voltával irányítóan hatott hallgatóinak nagy számán keresztül az egész magyar társadalomra. Az ő mindenre kiterjedő érdeklődésének köszönhetjük mi magyar nők, hogy gimnáziumba,

egyetemre járhattunk, járhatunk, mert báró Wlassics Gyulával ő kezdeményezte hazánkban az első leánygimnázium felállítását. Mint Széchenyi István szellemi követője, ezzel a magyar társadalom műveltségi színvonalát akarta emelni.

Az emlékezés áhíatával olvastam most újból egyetemi előadásainak jegyzetét. Magam előtt láttam egyetemi professzoromat, későbbi jóbarátomat. Aki közelebbről ismerte, akinek az a szerencse jutott, hogy mint hű tanítvány később is társaságában lehetett, az az egész életén keresztül magával viszi a művészet, a világ — és a magyar irodalom remekeinek szeretetét, a szépség és a harmónia keresését. Nagy műveltsége, tudása nem hatott nyomasztóan az emberre, ellenkezően buzdított, lelkesített. Hallom finom, halk szavát, amint itt szobámban beszélt Ferenc Józsefről, IV. Károlyról, Jókairól, Herczeg Ferencről, Gyulai Pálról, a rajongásig szeretett Tisza Istvánról, a háborúról és mindenről, ami oly nagyon fájt neki, fájt az ő magyar szívének. Aki társaságában járt Olaszországban, aki lakásában egyiptomi gyűjteménye közepette beszélgethetett vele, annak még most is, még ma is hinni kell a szépség, igazság diadalában.

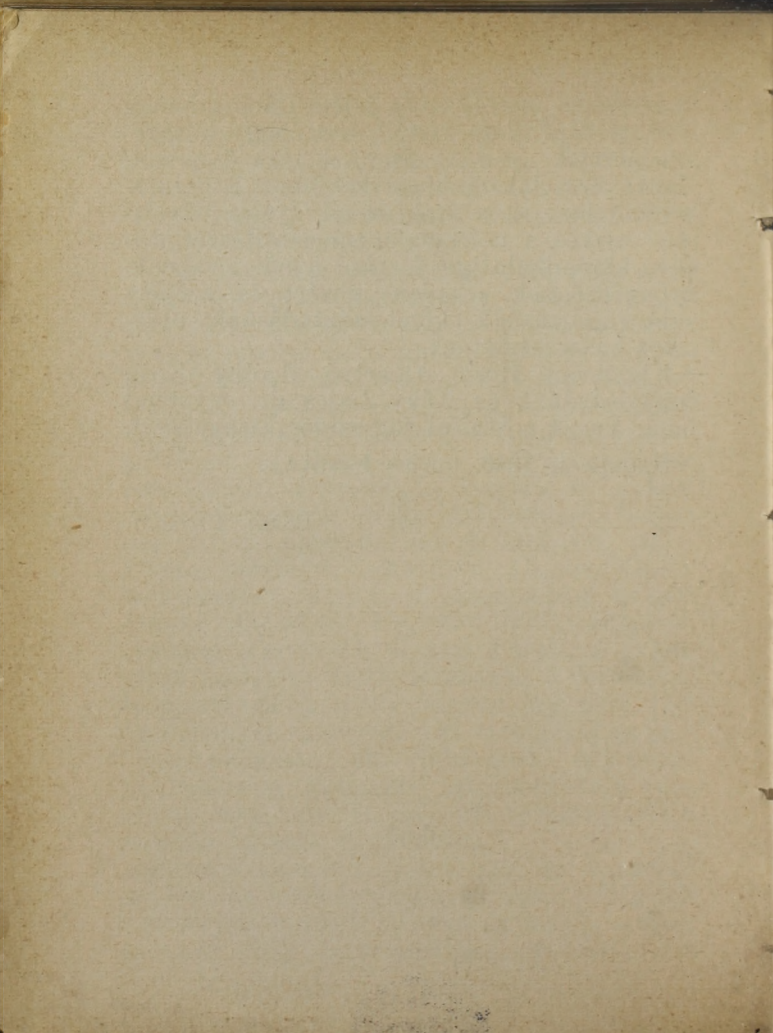
Mennyi kedves figyelem szól az emberhez azokból az üdvözetekből, melyeket világjáró utazásairól küldött! Milyen egyszerű, emberi és nagy volt! Közvetlensége, egyéniségének

kedvessége, mosolya néz felém íróasztalomon lévő arcképéről és buzdít arra, hogy hűségesen menjek azon az úton, melyre ő nevelt. Tanár úr! Iskolánkban továbbra is mintaképünk lesz az a magyar nő, kinek műveltsége eszköz a nőiesség megnemesítésére, tudása kiapadhatatlan forrása a női jóságnak, gyöngédségnek, minden igazért és szépért való rajongásnak, kötelességtudásnak, áldozatos hazaszeretetnek.

Köszönöm Horn Albertné Beöthy Kata önméltóságának és Kéky Lajos dr. egyetemi tanár úrnak a közlési jog szíves átengedését.

Budapest, 1940. május havában.

Lázár Piroska.

AZ IRODALOM.

Az irodalomtörténet elméletében azon kérdéseknek a tárgyalását tűzzük ki célunkul, amelyek az irodalomnak a lényegére, körére s történetének módszereire vonatkoznak, ide csatolván a legfontosabb és legtanulságosabb rendszereknek az ismertetését, melyek e tárgyra vonatkozólag a tudományban felfülmertek. Különös tekintettel leszünk a magyar irodalomra és történetére.

Az első, még pedig éppen nem könnyű kérdés, mely előttünk áll: az irodalomtörténet tárgyának a megértetése, megmagyarázása. Az a tárgy, mellyel az irodalomtörténet a maga természete szerint foglalkozik: az irodalom. Egy új kérdéssel állunk szemben: mi ez az irodalom, mik annak a területnek a határai, amelyen az irodalomtörténet mozog; egyszóval: mit nevezünk irodalomnak, olyan értelemben, hogy történetét megírni érdemes és tanulságos? Sokféleképen fogták fel és határozták meg irodalomtörténet-írók, esztétikusok és kritikusok, de hogyha nem éppen szorosabb értelmű, mesterségesen kieszelt és lehető rövidre vont meghatározásaikat vesszük figyelembe, hanem egész tárgyalásukban, magyará-

zataikban nyilatkozó felfogásukat: közöttük mégis bizonyos egyetértést találhatunk és állapíthatunk meg. Az irodalomban valamennyien valamely nemzet szellemére vonatkozó tanulságot, vagy a tanulságok bizonyos sorát keresték; az irodalmat valamennyien ezen nemzeti szellem erejének, képességének a bizonyosságául idézték s táplálójául fogták fel.

Hogy mindjárt fejtegetésünknek a legelején, az irodalom fogalmának a magyarázatánál a *nemzeti irodalomra* gondolunk, erre nézve végük figyelembe a következőket.

Ha minden elméleti tanulmány nélkül felelni kívánnánk arra a kérdésre, hogy mi az irodalom, kétségen kívül arra jutnánk, hogy az emberi elméműveknek bizonyos összesége. Az emberi elme művei azonban mindig, kivétel nélkül, természet szerint bizonyos nyelvnek a szavaiban, formáiban jelentkeznek, ezen bizonyos nyelv szavaiban, formái közt kifejezett gondolatoknak, képzeteknek, érzelmeknek a tömegét alkotják. Ettől az egy bizonyos nyelvtől az irodalom fogalmát nem választhatjuk el. Ebből az elválaszthatatlanságból, ennek a nyelvnek az irodalom fogalmából való kiküszöbölhetetlenségéből következik, hogy ez bizonyos határokat alkot, melyek az emberi elme műveinek egyik csoportját a másiktól elkülönítik. Minthogy irodalmat csak ezen természet szerint való elhatároltságában ismerhetünk és képzelhetünk el, leghelyesebb elméleti fejtegetéseinkben is ezen az alapon indul-

nunk el és az irodalom fogalmát — legalább kezdetben — ilyen elhatároltnak, ilyen korlátok közt mutatkoznak tekintenünk, amely korlátok között hogyha megismerkedtünk vele, sokkal könnyebb lesz magasabb általánosságokban elmélkednünk róla.

Visszatérve oda, hogy majdnem minden elmélkedő és irodalomtörténet-író úgy tekinti az irodalmat, mint a nemzeti szellemnek bizonyos kifejeződését, a nemzeti szellem erejének, képességének, ezen erő határainak, ezen képesség sajátosságainak a bizonyosságát: ez lesz az a tapasztalati és elméleti alap, amelyen gondolatainkat tovább fűzzük. Hogy csakugyan így áll a dolog, arra nézve egy igen érdekes példát idézhetünk irodalmunk történetéből.

Ezelőtt körülbelül 400 esztendővel esett a legelső sugár a magyar gondolkodásból a magyar költészetre s merült fel az a gondolat, hogy mi ez a költészet, mik az uralkodó jellemző vonásai, vagy legalább egy nagyon jellemző vonása? És nagyon érdekes, hogy ez a legelső sugár, amely magyar elméből a magyar költészet valójára esett, ilyen irányba vezeti gondolatainkat. — Ez az első gondolkodó Sylvester János volt. Sylvester a magyar protestáns kornak egyik legtanultabb és legérdekesebb alakja. Nem is egészen véletlenség az, hogy ő volt az első magyar gondolkodó, aki a magyar költészetnek valami sajátosságát kiemelte, elméletileg meghatározta. Sylvester humanista volt; de a XVI. század humanistái

közt ő az, akiben legerősebben éltek a renaissance költői, művészi hagyományai, aki filológus is volt, mint minden művészi, költői érzésű humanista, de megőrizte a régi renaissance-nak, amely Firenzében s Mátyás alatt Budán virágzott, művészi karakterét, művészi érzését abban az időben, mikor a filológiai tudás már szárazabbnak, tudósabbnak mutatkozott. Ebből következett egyfelől az, hogy ő tett először kísérletet azzal, amiben a görögül és latinul értő világ mint költői formában egyedül gyönyörködött: a latin vers meghonosításával az ő görögül és latinul nem értő nemzete előtt. Magyar distichonokat ír. De másfelől összeköttetésben van az ő karakterének kora egész humanista-csoportjától megkülönböztető ezen vonásával pályájának az a mozzanata is, amely szorosabban a mi tárgyunkra tartozik: hogy ő volt az első, aki a magyar költészetéről gondolkozott s ennek egyik sajátosságát mintegy határozó bélyegül kiemelte és megbecsülte. 1541-ben megjelent „Uj Testamentum“-ának előszavában a következőket mondja: a magyar nép igen sűrűn él a biblia stíljéhez hasonló képes kifejezésekkel. „Il ínekekben, kiváltkípen az virág-ínekekben, mellyekben csudálhatja minden níp az magyar nípnek elmíjinek éles voltát az íelísben, melly nem egyíb, hanem magyar poësis!“ Tehát a képes beszédhez való vonzódás: a magyar nép költészete, a magyar nép sajátos szellemének határozó bélyege. Éppen ez a nyilatkozat, ez az egy pár sor az,

amire legbiztosabban alapíthatjuk azon megjegyzéseket, melyeket Sylvester egyéniségéről, írói jelleméről mondtunk. A virágénekekről, a szerelmes versekről van szó, amelyeket az akkori szigorú vallásos és erkölcsi felfogás nemcsak kifogásolt, hanem üldözött, vallásos és erkölcsös emberhez illetleneknek tartott. Sylvester papi ember volt s annyira él benne a költészetnek a szeretete és megbecsülése, hogy nemcsak nem osztozik kora egész vallásos életének ebben a felfogásában, hanem éppen az ellenkező felfogásra áll: megdícséri, a magyar nép szellemi frisségének, elevenségének fő és díszes bizonyságául idézi őket. A biblia mellé állítja azokat a szerelmes verseket, melyeket a kornak egész papsága erkölesteleneknek, fajtalanoknak, keresztyén emberekhez méltatlanoknak tartott! Íme, a legelső nyilatkozat is, mely magyar nyelven a magyar költészetéről ejtetett, ennek a költészetnek a fogalmából már a nemzeti vonást emeli ki, a költészetet már olyannak tekinti, melyben természet szerint a nemzeti szellem, nemzeti lélek jelenik meg! S kétségtelen, hogy akik egyes irodalmakról valaha elmélkedtek, szemük előtt mindig ez a nemzeti jellemű irodalom lebegett, ezt tekintették tulajdonképpen irodalomnak, fontos tanulságaikat ebből az irodalomból vonták le, ha határait nem vonták is meg mindig biztosan ebből a szempontból.

Most azt a kérdést kell felvetnünk, hogy miféle fajta munkákban, milyen elmeművek-

ben nyilatkozik ez a nemzeti szellem sajátlag, szembetűnően? Kétségen kívül olyanokban, amelyek az egész nemzetnek szólnak! Nemzeti szellem, *nemzeti lélek* alatt értjük lelki valónknak azokat a tulajdonságait, amelyek az egész nemzet lelki valójával közösek. Ha tehát ezen tulajdonságoknak a megjelenése, nyilatkozása jellemző jegye az irodalomnak, akkor ennek az irodalomnak határa ott lesz, ahol a nemzeti léleknek ezt a nyilatkozását felfogjuk, megértjük, átérezzük. Szóval azok lesznek ezek a munkák, amelyek a nemzet közös lelkéhez szólnak. *Az irodalom* mai fogalmának tehát ez lesz a határozó jegye: *az egész nemzetnek szóló elmeműveknek az összesége.*

Külföldön is hasonló eredményre jutott egy igen kitűnő gondolkodó és irodalomtörténet-író. Ten Brink Bernát, az angol irodalom történetének németnyelvű megírója s kitűnő Shakespeare-magyarász, mint a strassburgi egyetem rektora, 1890-ben az évet *Über die Aufgabe der Litteraturgeschichte* című értekezésével nyitotta meg, amely 1892-ben könyv alakban is megjelent s egyike a legelmésebb, legalaposabb és legértékesebb vizsgálatoknak, melyeket e kérdéstről írtak. Egyik kiinduló tétele a következő: „Az irodalomtörténet legfontosabb tárgyát — tehát az irodalmat — oly elmeművek képezik, amelyek egykor alkalmasak, vagy hivatottak voltak megnyerni egy egész nemzetnek, vagy legalább egész szellemi arisztokráciának az érdeklődését“.

Az emberiség szellemi fejlődésének a képét igen tanulságosan állítja elénk az emberi lélek fejlődésének a képe, amint azt napról-napra a még szemünk láttára fejlődő gyermeki lélekben tapasztalhatjuk, megfigyelhetjük. Ez a fejlődés nemcsak a lélek munkájának az erősödését, sokasodását, élesedését jelenti, hanem jelenti annak a körnek bővülését is, azoknak a tárgyaknak a szaporodását, amelyekkel ez a lelki munka foglalkozik, más szóval: a lélek tartalmának — képzeteinek, gondolatainak, érzelmeinek — a gyarapodását, gazdagodását. Tudományos igazságoknak a kiderítése, természeti törvények felismerése, felfedezések, találmányok nemcsak ismereteinket gyarapítják, hanem annak a körnek, azoknak a tárgyaknak a gyarapodását, szaporodását is láthatjuk ebben a folyamatban, melyekkel lelkünk munkája foglalkozik. Természetes, hogy ez a munka mind jobban és jobban szerte ágazik, azok az eredmények, azok az elmeművek, melyek e munka révén jönnek létre, mindinkább és inkább különböző neműek, különböző tárgyúak lesznek.

A szellemi munkának ez a nagy kiterjedése, ez a rendkívül sokfelé ágazása teszi szükségessé, hogy ebből a nagy kiterjedésű természetből kiválasszuk azokat a munkákat, melyeket a szorosabb értelemben vett irodalom körébe tartozóknak tekintünk: azokat, amelyek egy egész nemzet életére nézve fontosak, egy egész nemzethez szólnak.

Ezek után méltán és igen helyesen juthat eszünkbe egy igen fontos ellenvetés. Ha a statisztikusnak, az orvosi tudomány munkásának, vagy a természettudósnak a munkájára gondolunk: ezen munkáknak s az eredményüket bemutató könyveknek, értekezéseknek olyan eredménye lehet, amely a legkiválóbb fontosságú az emberiség igen széles köreire; a nemzetre, vagy a nemzeti élet körén túleső tömegeire is az emberiségnek. Mégis azok után, amiket mondtunk, ezek a dolgozatok nem látszanak olyan világosan az irodalom körébe tartozóknak. Egy biztosabb jelt kell keresnünk. Igaz, hogy ezen dolgozatoknak, kutatásoknak az eredménye rendkívül fontos, de nem ez itt a kérdés. Irodalmi művek csak azok, amelyek *a maguk* egységes *egészeiben* szólnak a nemzethez, úgy, ahogy az emberi lélekben megszülettek s ebből a lélekből előkerültek.

A szellemi termékek nagy kiterjedése teszi nehezzé, bajossá a kiválasztást. Ha némi művelődéstörténeti ismerettel gondolkozunk az irodalmak fejlődéséről, fel fog tűnni, hogy az irodalom körének, ennek az egységes foglalatnak az elhatárolása az emberiség szellemi fejlődésével, gyarapodásával hovatovább mindig nehezebb, nehezebb lesz.

Népeknek, nemzeteknek az őskorában a költészet, vallás, történet, tudomány jóformán mind összeestek a mythosban. Ez a kör tehát — amennyiben az irodalom kezdetének a mythosok alakulását tekintjük — igen határozott

és igen könnyen áttekinthető volt. Ez az egység, amelybe a mythos így az egész szellemi életet, e szellemi életnek az egész természet összefoglalta, még a későbbi fejlődés idején se bomlik meg teljesen. Akkor sem, mikor a szellemi munkának, a szellemi termelésnek az ágai némileg kezdenek elkülönülni. Még pedig nem bomlik meg kétféle okból.

A történet, a törvény, sőt az orvosi tudomány is ebben a kezdetleges korban, a különválásnak első idejében költői alakot ölt magára. Verses szabályokba foglalják a jogi tételket, rímes sorokban adják az élet rendjére vonatkozó utasításokat, verses krónikákban, hősi dalokban őrzik nevezetes tettek emlékét, sőt a végokról, a lét valójáról alkotott filozófiai gondolatokat, az erkölcsi rendről vallott nézeteket, a közmondásokat és a meséket is ilyen könnyen megőrizhető költői alakban alkották meg s adták szájról-szájra, nemzedékről-nemzedékre. Itt is van tehát még bizonyos egységes kapcsolat s ez a verses alak, amely által mindenkihez szólnak, mindenkinek könnyen emlékében maradnak.

A másik ok az, hogy mikor a költészet a történettől, a tudománytól határozottabban elkülönül is, mikor ha nem is jut saját külön feladatának világos tudatára, de ezt a külön feladatot már mintegy ösztönszerűen betölteni törekszik, mikor a költészet mellett, melynek különböző stílfajai is kifejlődnek, megalakul a történeti, a tudományos próza: mindezekben

az irodalmi ágakban még felismerhetjük, megtalálhatjuk az egységnek azt az ismertető jegyét, hogy mindenkinek, vagy legalább lehetőleg nagy körnek szólanak. A görög filozófusok nemcsak a filozófusoknak írnak és beszélnek, hanem az egész nemzetnek. A görög történetírók nemcsak a maguk szakja ismerőseinek akarják fenntartani a régi, vagy korukbeli dolgok emlékét, hanem az egész nemzetnek okulásul, gyönyörködésül. Tehát az összekötő kapocs még a különválásnak ebben az első körében is felismerhető. Vers és próza, költészet és tudomány elkülönül ugyan, de a tudomány is olyan alakot keres, melyen az egész nemzethez szólhat; feladatát az egész nemzet művelésében keresi.

De a fejlődés az elkülönülés irányában tovább megy. A szellemi életnek s — mivel az életet a munka jelenti — a szellemi munkának egyes körei mindig jobban-jobban, mindig távolabb és távolabb különülnek el egymástól. A kifejezésmód, a nyelv, a felfogás is, mely bennük nyilatkozik, mind inkább és inkább olyan lesz, mely, különösen bizonyos tudományágakra vonatkozólag, már nem az egész nemzetet tartja szem előtt, hanem ennek csak bizonyos, sajátos hajlamú és képzettségű köreit. Különösen a tudományoknak nagymérvű művelése, újabb és újabb részletkérdéseknek a maguk egész jelentőségében való felmerülése, új tudományágaknak a fejlődése természetesen megbontja az irodalom régi egységét.

A tudós elme felfogásában és nyilatkozásában már nem fordul az egész nemzethez, hanem csak a vele egyenlő, vagy rokon kérdések iránt érdeklődőkhöz, szakkörökhöz, a nemzetnek néha egészen kicsiny osztályaihoz. Ennélfogva a tudomány egyes ágai nyelvre nézve is különbözőkké lesznek egymástól, de különbözőkké lesznek azoktól az irodalmi termékektől is, amelyek az egész nemzetet tartják szem előtt. A szaktudományok nyelve egészen más, mint a költészeté.

A szellemi munka eredményeinek ez a nagy elágazása teszi nehézé, hogy azt a kört, melybe a szorosabb értelemben vett irodalom termékeit sorozzuk, határozottan megvonjuk. A tudományos próza terén találjuk itt a legtöbb nehézséget s ebben a tekintetben mi, magyarok még valamivel nehezebb helyzetben vagyunk, mint a többi nemzet. Ten Brink említett értekezésében ezekre a kérdésekre vonatkozólag azt mondja, hogy a tudományos irodalom körében sem nagy a nehézség azokban a korszakokban, amelyekben a tudósok a szó szoros értelmében idegen (latin) nyelven írtak. Ezekben a korszakokban az a tudós, aki nem követte ezt az általános utasítást, hanem a maga tudományát nemzeti nyelven írta meg: ezzel bizonyosságát adta, hogy az egész nemzetéhez akart fordulni. Ennélfogva ilyen korszakokban a nemzeti nyelven írt tudós munkákat is kétségen kívül a nemzeti irodalom körébe kell számítanunk. Külföldön, ahol a latin tisz-

tán a tudomány nyelve volt, Ten Brinknek ez a gondolata kétségtelenül helyes és útbaigazító; azonban a mi irodalmunkban, a mi fejlődésünkben egy kissé másként áll a dolog. Mi nem mondhatjuk azt, hogy a latin csak a tudósok nyelve volt Magyarországon. Hosszú időn keresztül összes művelt osztályaink tudtak, beszéltek, olvastak latinul. Tehát nem mondhatjuk, hogy valaki, aki, mikor írt, a nemzetnek összes művelt köreit tartotta szem előtt, nem írhatott latinul; mert nálunk körülbelül a XIX. század közepéig majdnem minden művelt ember szeretett és tudott latinul olvasni s beszélni. — Nálunk tehát ez a határvonás, melyet Ten Brink felállít, abból az elvi szempontból, amelyet ő kitűz, igen nehezen volna érvényesíthető.

Az a fejlődés, melyről itt szóltunk, oda mutat, hogy ha érthetünk valamit irodalom szó alatt, nem érthetünk mást, mint azoknak az elmeműveknek az összeségét, melyeket egységbe az foglal, hogy az egész nemzethez szólnak. Nemzet alatt itt természetesen szellemi életet élő, erre fogékony, úgynevezett művelt nemzetet értünk.

Az most már a kérdés, hogy *az* ilyen értelemben vett, így körvonalazott *irodalomnak* mi képezi a *középpontját*? Ilyen középpontjául az irodalomnak a költészetet tekinthetjük, minthogy tárgya olyan, amely mindenkihez szólván, hangot is, nyelvet is olyat igényel, amelyet mindenki megért. Ez az általános ér-

dekü, mindenkihez szóló tárgy: az emberi szív; a valóság, az élet és a természet, amint az emberi szívre hat, az emberi szívben tükröződik. Ebben foghatjuk fel, ebben állapíthatjuk meg minden néven nevezendő költői munka tárgyát: tartozzék az a költői munka akár drámai, akár epikai, akár lírai fajhoz, — beszéljen el eseményeket, értesítsen cselekményekről, vagy tárjon leírást szemünk elé. A cselekmény annyiban érdekel, amennyiben emberi tetteket beszél el; az események annyiban hatnak, amennyiben emberekkel történtek; a természeti képek csak azáltal érintik lelkünket, mert egy emberi élet visszatükrözései. Költői tárggyul ezt találjuk a leggazdagabb világú költők munkáiban éppen úgy, mint a legszegényebb, legigénytelenebb világú költőkéiben. — A leggazdagabb világú költő talán Dante volt, aki a *Divina Commedia*-ban az egész emberi életnek úgyszólván erkölcsi képét rajzolta meg, még pedig nemcsak azt, amely az ő akkori világában szeme előtt kibontakozott, hanem azt is, amely az akkori hit szerint ennek a másvilági folytatását képezi. Ennek a mérhetetlen gazdagságú költői világnak is főtárgya az emberi szív, éppúgy, mint a legszerényebb, legkisebb népi költeménynek, melynek szerzője a maga világául a legszűkebb kört, a legszerényebb viszonyokat ismerte csak s ezen kis világból, ezen szerény viszonyok között csak egy pár tény, érzés, közmondás az, amit lantjára vett. — Természetes, hogy a költészetnek tár-

gyánál fogva ősidőktől meg kellett őriznie azt a nyelvet, amelynek a révén mindenkihez szólhat, mindenkivel megértetheti, amit mond. Meg kellett őriznie és csak a maga szellemében fejleszthette tovább, azaz úgy, hogy bár ez a nyelv anyagban és formában gazdagodott, mégis mindenki előtt érthető maradt. — Egyedül a költészet az, amely ennél fogva összes tartalmi és alaki elemeivel beletartozik az irodalom körébe.

Ezenkívül vannak a szellemi életnek bizonyos ágai, amelyek nyelv tekintetében bizonyos összeköttetést mutatnak a költészettel. A szónok — akár politikai, akár egyházi — azt a hatást, melyre törekszik, olyan gondolatoknak a tolmácsolásában s gondolatainak olyan módon való közlésében keresi, hogy ezeket a gondolatokat, ezt a nyelvet lehetőleg széleskörű hallgatóság értse meg. A történetírónak, ha a történetet igazán „magistra vitae“-nek fogja fel, azaz, ha nemzetének tanító mestere, útbaigazítója akar lenni, olyan hangon, olyan nyelven kell szólnia, amelyet az egész nemzet megért. De tudósok is — bölcselek, nyelvészek, jogászok, természetvizsgálók — a nagyobb közönségtől hozzá nem férhető kutatásaikon kívül rendszeren össze szokták foglalni azokat az eredményeket, melyekre ilyen külön kutatások révén jutottak, hogy ezek lehetőleg széles körnek, az egész nemzetnek szellemi tulajdonaivá legyenek. Ezt csak úgy tehetik, ha felfoghatóvá teszik az egész nemzet számára; azaz

olyan nyelven adják elő, hogy mindenki megérthesse.

A mondottakból következik, hogy a költészetten kívül még tovább terjed az az irodalom, melynek határozó jegyéül azt emeltük ki, hogy az egész nemzetnek szól. Ennek az alapján világosnak fog tetszeni előttünk, hogy a magyar irodalom körébe nem tartozik minden magyar nyelven írott könyv; de beletartozik ebbe a körbe a magyar szellemnek minden olyan alkotása, amelynek felfogása, célzata, tárgya, vagy előadása által megnyilatkozik a magyar nemzet lelke: érzése, gondolkozása, képzelete, — vagy legalább valami ebből a lélekből.

Eljutottunk ahhoz a kérdéshez, melyet előzőleg csak érintettünk: *a magyarországi deák-irodalom* kérdéséhez; tudniillik, hogy mennyiben számítjuk ezt a latin irodalmat a magyar irodalom körébe és mennyiben nem. Ennek a kérdésnek a megoldása minálunk némileg több nehézséggel járt mint más nemzeteknél, mert nálunk a deák nem volt tisztán a tudósok külön nyelve, hanem a társadalom bizonyos rétegeiben, és pedig éppen művelt rétegeiben századokon keresztül élő nyelv volt. Ha valaki nálunk deákul írt, ez nem azt jelentette, hogy csak a maga tudóstársai számára írt, hanem írt az egész művelt nemzetnek, amely tudott, olvasott s művelődött deákul. — A magyar művelődési élet, a magyar irodalomtörténet fejlődésében három korszak van, amelyet különösen a deáknyelvű irodalmi termékek nagy

és jelentős száma jellemez. Egyik a krónikák kora, másik a renaissance kora, harmadik a jezsuita tudományok kora; — tehát 1. a keresztény középkor, 2. Mátyás és a Jagellók kora s végül 3. a XVIII. század.

Ha az első korszak deák termékeit, a krónikákat vesszük, az előterjesztett alapon alig találhatnánk olyanoknak, hogy a magyar nemzeti irodalomból ki lehetne rekeszteniünk. Ezek a krónikák nemcsak magyar emberektől valók, hanem felfogásukban, anyagukban, irányzatukban, sőt deák előadásmódjukban is olyanok, hogy magyar elméket, magyar szellemeket mint ilyeneket jellemeznék. Ezek a krónikák hosszú századoknak az időtartamából a magyar történelmi felfogásnak nemcsak legtisztább, legvilágosabb, hanem egyedüli emlékei. A történelmi felfogásnak milyensége, irányzata a legjellemzőbb mozzanatok egyike a nemzeti szellemre nézve. Ez a történelmi felfogás pedig a magyar történet századainak egész során csak a krónikákból áll előttünk. Másfelől pedig éppen ezek a krónikák őrizték meg a magyar emlékezésnek, képzeletnek és érzésnek, együttvéve a magyar történelmi költészetnek a tárgyait: régi magyar mondáinkat. Tehát akár történelmi munkáknak tekintsük őket csak, akár régi mondatköltészetünk fenntartóinak: mind a két szempontból lehetetlen még csak gondolnunk is arra, hogy ezekkel a középkori krónikákkal a magyar irodalomtörténet ne foglalkozzék.

Következnek humanistáink, latin renaissance-íróink, élükön Janus Pannoniussal. Ezek a magyarországi humanistáink, a magyarországi renaissancenak ezen írói irodalmi tekintetben egyedül őrizték meg emlékét a világművelődés egy nevezetes áramlatának: a klasszikus világ feltámasztásának a hatását a magyar lélekre. Az emberi műveltség ezen nevezetes mozzanatának képét, amint a magyar szellem visszatükrözteti, egyedül ezekből a magyar humanistákból ismerjük meg.

Ha a jezsuita tudomány korára gondolunk, azokra a nagy történetírókra, geográfusokra, politikusokra, jogászokra, akik ekkor írtak deákul, — nem is tekintve azt, hogy ezek deákul írtak ugyan, de az egész akkori művelt magyar nemzetnek, —: kétségtelen, hogy a magyar történeti tudatnak a fenntartásához, a magyar szellem erejének a növeléséhez, a magyar önismeretnek tisztításához, erősítéséhez mérhetetlen módon járultak hozzá.

Mindezen szoros kapcsolatnál fogva, melyet így a magyarországi különböző korbéli deák-irodalom és a magyar szellem közt pár szóval jeleztünk, a magyar irodalom köréből s így a magyar irodalomtörténet vizsgálatainak a köréből is a magyarországi deák-irodalmat, legalább jelentőségének ezen három csúcspontján mutatkozó termékeiben, kizárhatónak egyáltalában nem tarthatjuk.

Így tehát nemcsak írott s nemcsak az illető nemzet nyelvén írott könyveket tartunk az iro-

dalom körébe tartozóknak, hanem élőszóval fennmaradt emlékeket s a nemzeti szellemmel kapcsolatos más nyelven írt könyveket is; de viszont azt is mondhatjuk, hogy nem minden magyarnyelvű könyvet számítunk irodalmunkba. Minden nyelven, így a mienken is sok olyan könyv íródott, melyet nem számíthatunk az irodalom körébe. Például a különböző tudományos szakmunkák. Ezek nem általában művelt tagjaihoz szólnak a nemzetnek, hanem csak bizonyos irányban, művelt tagjaihoz, az illető szakműveltség részeseihez. Ennek a külön közönségnek a műveltsége bizonyos nyelvbeli eltéréseket fejleszt ki ezekben a szakmunkákban, melyek nem hasonló műveltségű emberekre nézve tárgyilag is nehezen érthetőkké teszik őket. Az ilyeneket tehát nem sorolhatjuk a tulajdonképeni irodalom körébe.

Németországban van egy tréfás mondás, amelyet nehezen érthető tudósokkal szemben szoktak előhozni. Helmholznak, a híres fizikusnak volt egy igen kitűnő tanítványa: Boltzmann. Mindegyik nevezetes szakíró volt, de azt a tréfát mondták rájuk, hogy egymásnak írtak, mert a Helmholtz könyvét egyedül Boltzmann s a Boltzmannét egyedül Helmholtz értette meg. — Nálunk is sok ilyen tréfás mondás kapott szárnyra. Egy időben egész Magyarországot keresztül repülte Kerkápoly Károlynak ez a meghatározása: „Minden külső, aminek külseje van, éppen olyan belső, mint amilyen külső az a belső, aminek belseje van“.

Az efféle szakmunkáknak a foglalatata írott tudomány, de nem irodalom. Nem tartoznak az irodalom körébe a gyakorlati életnek a céljait szolgáló különböző könyvek, füzetek sem (vasúti menetrend, kalendárium, árjegyzékek stb.).

Azonban ami így tárgyánál fogva nem tartozik az irodalom körébe: kiváló írók, a nemzeti léleknek igazi részesei és hivatott tolmácsolói felfogásuk és előadásuk módjával meghódíthatják az egész nemzet számára, az irodalomba avathatják. A történeti kutatás, források gyűjtése, kiadása, bírálata nem irodalom; de ha egy kiváló szellemű ember fog hozzá s ennek a tudományos vizsgálatnak, bírálatnak összefoglalja az eredményeit s áthatja a maga gondolkodásával, a maga szellemének az erejével: e szellemnél fogva, — amelyet ő a nemzettől kapott s amelynek a révén ő a nemzeti szellemmel rokon, — az egész nemzet közkincsévé teszi ezt a tudományt — mint Salamon Ferenc — s a történetkutatóból már történetíró lesz és a történettudományból történetirodalom. — Így lesz a filozófiából, a teológiából, melyek tárgyuknál fogva szintén szűkebb körökre számító tudományok, mindenki eszéhez és szívéhez szóló erkölcsi tanítás. Apácai Cseri János annál az elhatározásánál fogva, hogy enciklopédiáját magyarul írja, hogy egész nemzetét akarja művelni, egyikévé lesz a magyar irodalom legkiválóbb alakjainak. *Pázmány* dogmatikus tudós, de a teológiát, me-

lyet tanít, s amelyért harcol, áthatja a maga hatalmas egyéniségével s akként terjeszti elő rendszeres és polémikus irataiban, hogy lehetőleg széles körökre hasson, mindenki megértse s meghódoljon neki; akként ékesíti fel hasonlatokkal, közmondásokkal, hogy ezáltal az előadás által a magyar irodalomnak részévé, díszévé, sőt fejlődésének egyik legnevezetesebb alakjává lesz. — Ilymódon lesz a statisztikából, a jogtudományból az egyéni szellemen kifejezésre jutó nemzeti szellem erejénél fogva publicisztika és ékesszólás. Így jut a magyar irodalomba két nagy jogtudósunk: Werbőczy és Deák. Werbőczy: a maga korában izgató, nagyhatású szónok; Deák: beszédeiben, felirataiban, fejtegetéseiben az ő szellemének rendkívüli világosságánál, mélységénél, következetességénél, előadásának egyszerűségénél fogva a legkitűnőbb írók, fejtegetők egyike, akik valaha magyarul írtak. A legnehezebb kérdéseket az egész nemzetnek úgy tudja megmagyarázni, hogy azok az egész nemzetéivé lesznek, sőt az egész nemzetnek nemcsak tudatába, hanem meggyőződésébe is átmennek.

Így a historikus, a bölcselkedő, a teológus, a jogász, a politikus nem tárgyánál, nem a tőle előadott tényeknél, az általa kifejtett igazságoknál fogva író, hanem felfogásánál, képzeleténél, érzésénél s előadásmódjánál fogva. Nem annál fogva, hogy mit mond, hanem, hogy azt, amit mond, hogyan adja elő. Eszméi közül az

irodalomtörténetnek is csak azokra van főgondja, amelyek az egész nemzeti szellemre jellemzők, hatásosak.

Ennek a kérdésnek a megvilágítására idézzük a XIX. századi angol irodalom két kiváló képviselőjét, akik mind a ketten, foglalkozván az irodalomtörténet elméletének a kérdésével, bizonyos közös megállapodásra jutottak az irodalom körének az elhatárolására vonatkozólag. Az egyik Wordsworth William, a másik De Quincey Tamás. Wordsworth (híres költeménye a „Heten vagyunk“, ford. Szász Károly) „lyrai balladák“ címen összegyűjtött költeményeinek egyik kiadása elé bevezetést írt a költészet lényegéről és az angol költészet fejlődéséről. De Quincey prózaíró volt, különösen az angol patétikus prózának elsőrangú képviselője, ki egész életén át főképen irodalmi és irodalomtörténeti kérdésekkel foglalkozott. Terjedelmes tanulmányokat írt Shakespeare-ről, Pope-ról, a XVI. század angol prózájáról s egyet a stílusról általában. Ez a két író egybehangzólag arra a megállapítására jut az irodalom körének, hogy a könyveknek kétféle csoportja van; az egyiket „Books of knowledge“-nek, „ismeretterjesztő könyvek“-nek mondják s ide sorozzák a természettudományi, nyelvészeti, jogi, matematikai irodalmat; a másik csoportot „Books of power“-nek, „ható könyvek“-nek nevezik, azt értvén alatta, hogy ezek az ember egész lelkivilágára, egész valójára ható könyvek. Ide sorozzák a költészetet,

a jó történetírást, az essayket, a szónoklatot, stb.; szóval ezeknek a köre az ő felfogásuk szerint körülbelül az, amit mi szorosabb értelemben irodalomnak nevezünk.

Általánosságban megismervén az irodalom fogalmát és körét, átme gyünk egy másik igen fontos bevezető kérdés tárgyalására: mire való az irodalomnak történeti tanulmánya? Mennyiben válik szellemi hasznunkra az irodalom történetével való foglalkozás?

Az irodalom történeti tanulmányozása nemcsak arra való, hogy belőle bizonyos tényeket, a multnak bizonyos adatait megismerjük, hanem arra, hogy e tényekből, ez adatokból bizonyos tanulságokat és — hogyha lehetséges — bizonyos törvényeket vonjunk le. Hogy ez lehetővé legyen, meg kell gondolnunk, hogy mi az, ami az irodalomban az ember valójából kifejezésre jut. A felelet sokkal egyszerűbb, mint ahogy képzeljük. Az irodalomnak az anyaga: könyvek, beszédek, a nép ajkán élő mesék, költemények, stb. Mindezek az emberi gondolkodásnak, képzelődésnek, érzésnek az eredményeiből — gondolatokból, képzetekből, érzelmekből — állanak, tehát az emberi gondolkodás, az emberi képzelet s az emberi érzés az, ami tulajdonképen tárgyat képezi az irodalom vizsgálatának, tanulmányának.

Azok a tanulságok, amelyeket az irodalomnak és történetének tanulmányozásából meríthetünk, nem mindig és nem egyszerűen elméleti, hanem erkölcsi, gyakorlati tanulságok is.

Az irodalomnak történeti tanulmányozása lelkünknek igen fontos képességére hat legelső-sorban rendkívül fejlesztő módon. Mikor ugyanis elmerülünk az irodalomban, könyveket olvasunk, színdarabokat nézünk, beszédek hallgatunk: mások gondolatait, képzezeit, érzéseit fogadjuk el, tesszük a magunkévá. Minden irodalmi élvezetnek, hatásnak ez a feltevése. Az a hatás, amelyet könyvek, beszédek, színdarabok ránk gyakorolnak, attól függ, hogy mennyire vagyunk fogékonyak, készek ránk nézve idegen gondolatoknak, képzelődésnek, érzéseknek az elgondolására, mennyiben tudjuk ezeket magunkévá tenni. Egyik nevezetes eredménye az irodalom történeti tanulmányozásának, hogy mikor belemerülünk, gyakorlat által növeljük fogékonyságunkat, készségünket valamely idegen szellemvilág megnyilatkozása iránt s abban az arányban gyarapodik, nemesedik ízlésünk, belátásunk is, amilyen arányban növekedik ez a fogékonyságunk.

A multnak néha bámulatosan nagy irodalmi sikereit sokszor alig értjük; első tekintetre nem találjuk igazaknak. Ha őszinték akarunk lenni, elolvassuk Tinódinak egy versét, mely hadseregeket lelkesített, nem értjük ezt a lelkesedést. Ha elolvassuk Kazinczy költeményeit, hatásuknak a titkát szintén nem értjük. Ha azokba a viszonyokba, melyek között megszülettek ezek a munkák s ha annak a nemzedéknek a lelkébe, melyre hatottak, behatolunk:

az alaposabb vizsgálat rávezet bennünket olyan jelenségeknek a megfejtésére, amelyek első tekintetre érthetetlenek voltak előttünk. Ez a megértés a legtöbb esetben a művészi hatásnak a már ránk nézve avult burookban rejtekező s ott megtalált magva, mert enélkül ez a hatás az emberi lélekre el sem képzelhető. Az irodalom történeti tanulmányozása rávezet bennünket a hatás ezen rejtett magvának a megtalálására, s amint rájutunk, mindenestre erősebbé, biztosabbá lesz ítéletünk minden irodalmi műre s ezzel minden irodalmi kérdésre nézve.

Egy másik tanulság, mellyel az irodalomnak történeti tanulmányozása jár, a következő. A nemzeti lélek, az egy nyelvet beszélő, közös multtal bíró, közös eredetű nemzetnek a lelke, az irodalomban nyilatkozik meg legközvetlenebbül. A nemzeteket, népeket a maguk belső valójában, jellemző sajátságaikkal, az életüket és sorsukat vezérlő erőkkkel az irodalomtörténet ismertet meg bennünket igazán, mégpedig annál igazabban, minél komolyabban és alaposabban tanulmányozzuk. Az irodalom a nemzeti léleknek legközvetlenebb kifejezése. Egészen természetes, hogy ezt a nemzeti lelket ebben a maga legvilágosabb kifejezésében ismerhetjük meg legtisztábban. Ebben a tekintetben az irodalom tanulmányozása sokkal tanulságosabb és célravezetőbb a politikai történetnél, amelynek beható és alapos ismerete különben elengedhetetlen alapja és feltétele az

irodalomtörténet tanulmányozásának. A politikai történet eseményeknek, tetteknek a sorozata, amelyekben szintén a nemzeti akarat s ebben a nemzeti lélek nyilatkozik; de ezekből a tettekből a nemzeti lélekre csak következtethetünk s következtetéseinknek a helyessége is igen sok esetben kérdéses, vagy sokszor nem is sejtett nehézségek tolnak eléjük. Nemzeti elhatározások, nemzeti akarat a nemzeti életnek vezető motivumai; csakhogy többé-kevésbé kényszerítő helyzetek állhatnak elé, melyek között a nemzetek igen gyakran nem azt teszik, amire lelkök indítja őket, hanem azt, amire kénytelenek a körülményeknél fogva, a helyzet nyomása alatt. Az irodalomban azonban a nemzeti lélek egész közvetlenségében, teljes szabadságában jelenik meg, nem kell rá következtetni, nem kell kitalálni. Egyes példák megvilágítják ezt a tételt. Zrínyi a maga százada politikai történetének egyik legnagyobb alakja és a század egyik legnagyobb írója. Politikai és hadi tetteit bámulhatjuk, magasztalhatjuk, de e tettekből az ő korának igazi magyarját csak úgy ismerhetjük fel a maga egészében és teljességében, ha megismerkedünk irodalmi műveivel, amelyekben egészen világosan megnyilatkoznak előttünk azok az indító okok, amelyekből politikai elhatározásai, haditettei következtek. Széchenyi, aki a magyar nemzeti erőt jóformán felveri, felébreszti álmából s tevékenységre serkenti, fejlődésének, pályájának egy bizonyos

mozzanatában hevesen tartózkodik azon kormány ellenzékehez csatlakozni, amely mindent elkövet a Széchenyi által felvert eszmék fékentartására, sőt elnyomására. Ezt nem értenők meg, ha ő maga, mint politikai író meg nem nyitná előttünk egész belső világát, ha irodalmi működésében kulcsot nem adna külső pályájához. Aki Széchenyit, az írókat ismeri, az előtt világos Széchenyinek, a politikusnak a pályája. Ami így az egyes emberekre áll, áll az egész nemzetre is. A nemzet politikai történetének egyes tényei csak az illető nemzet irodalmában megjelenő nemzeti lélek ismerete által lesznek világosakká.

Amiket most elmondottunk, történetfilozófiailag is formulázhatjuk. Az emberiség története: az emberi fejlődésnek a története. Ennek a fejlődésnek az iránya s mértéke a fejlődőnek a természetétől függ. Az emberi fejlődés tehát az ember természetétől függ, ez az alapja, feltétele, irányzója. Az emberi természetben, az emberben azokat az elhatárolásokat, amelyekből tettek következnek, amelyekből viszont az ember sorsa alakul, külső hatások és belső visszahatások éltetik s érlelik meg. Az embernek így külső és belső hatásokból keletkezett elhatárolásai képezik alapját, okát az eseményeknek és tetteknek, amelyekben az emberi, közelebbről a nemzeti élet, az emberek, nemzetek sorsa elő van írva. Ezek az események, ezek a tettek, az ember, a nemzet, az emberiség életében bizonyos változásoknak te-

kinthetők, majd emelkedésnek, majd süllyedésnek, szóval fejlődésnek. Ennek az egész fejlődésnek fizikai forrása: külső hatások és belső visszahatások s egyik legjelentékenyebb tényezője az a képesség, amellyel az ember, a nemzet a maga lelkének természete szerint reagál bizonyos hatásokra. Ennek a belső visszahatásnak természetét, okait a visszaható léleknek a természetében ismerhetjük meg. Íme, a nemzetek sorsának egyik legfontosabb magyarázója: lelkének, annak a léleknek az ismerete, amelynek bizonyos módú és mértékű reakciójából alakul sorsa. Ezt a lelket pedig az irodalomból ismerhetjük meg.

Az irodalom a nemzeti léleknek világos és közvetlen megnyilatkozása lévén, benne találjuk meg legkönnyebben a nemzeti észjárásra jellemző sajátosságokat. A nemzeti léleknek ebben a világos megnyilatkozásában találjuk meg a felvilágosítást arra nézve is, hogy milyen formák között, milyen anyaggal dolgozik ez a nemzeti lélek. Csak irodalmunk tanít meg bennünket igazán magyarul, — de egész irodalmunk! Nem véletlenség az, hogy a mi két legnagyobb nyelvűművésznünk: Vörösmarty és Arany közül egyik sem volt elfogult a maga korának a nyelve iránt. Mind a kettő visszatért a régi nyelvhez, mindegyik tanulmányozta a régiségeket s ezeknek a felvételével alkotta meg a maga csodálatos nyelvét. Igazán magyarul tehát csak az irodalom tanít meg, de

nemcsak az újabbkori s különösen nem a legújabbkori!

szempont
Ezek után arra a kérdésre kell felelnünk, hogy az irodalomnak milyen módon, milyen szempontból való tanulmányozása nyújtja nekünk a megjelölt tanulságokat.

Az anyagi világban igen könnyű, szembe-tűnő bizonyítékokat állítani annak a tételnek az igazolására, hogy minden jelenség, minden tény bizonyos tényezőknek, bizonyos erőknek az eredményeként áll elő, ezeknek a hatása gyanánt mutatkozik s ennél fogva, ha alaposan meg akarjuk ismerni, meg kell ismerkednünk ezekkel a tényezőkkel, ezekkel az erőkkel, amelyek létrehozták őket. A szellemi világban is így van s ennél fogva az irodalomtörténet feladata: lehető alapos, kimerítő felvilágosítást adni azokról az erőkről — jóllehet nincsenek mindig szemünk előtt s megtalálásuk behatóbb, finomabb munkát igényel —, amely erők irodalmi tények alakulására, irodalmi művek létrejöttére hatnak. Az irodalmi életnek ezeket a tényeit, az irodalmi műveket csak akkor ismerhetjük meg igazán, ha tudjuk, miből, mi által, mi módon jöttek létre. Az irodalom történeti tanulmányozásának tehát, ha igazán tudományhoz méltó és igazán tanulságokat ígérő eredményre kíván jutni, ezt az utat kell követnie, ezt a célt kell elérnie: kutatni, megismerni és megismertetni azokat az erőket, amelyek létrehozzák az iro-

dalom életének különböző alakulásait, tényeit: az irodalmi munkákat.

De az így megmaradt körnek a kutatása és ismerete még nem elég. Azokon az erőkön kívül, amelyek az irodalom életét vezetik, irányozzák, az irodalmi műveket létrehozzák, még van egy erő, amely magukban az irodalmi művekben rejlik; egy erő, amely az irodalmi műnek hatását, elterjedését és életét biztosítja, amelynél fogva a mű meghódít, gyönyörködtet s meggyőz bennünket s amelynél fogva kisebb vagy nagyobb kör szellemének részévé és ezáltal továbbfejlődésének tényezőjévé lesz. Az irodalmi műveknek ez az erő tulajdonképpen az életereje s nevezhetjük így is. Ez azon erő, amelynél fogva élnek s amelynek kisebb vagy nagyobb mértéke révén kisebb vagy nagyobb elterjedést vesznek, rövidebb vagy hosszabb életet élnek. A *Szózat* esztétikai hatása, amelynél fogva gondolataival, tartalmával készen befogadjuk: az az erő, amelynél fogva a *Szózat* bennünket meghódít s ez az egész magyar szellemnek aktív részévé, tényezőjévé lett.

A költői s általában az irodalmi művek nemcsak tények, amelyek keletkezésük törvényeinek a vizsgálatára hívnak fel bennünket. Jelentőségük főképen abban a hatásban áll, amelyet gyakorolnak s így vizsgálatunk egyik igen jelentékeny szempontja az irodalmi művek esztétikai, művészi oldalára esik. Hogy pedig az így ható erőt megismerjük, arra nem elég a történeti, sem a filológiai bűvárlat, nem

elég a szorgalom és bűvárlat sem, — ehhez ízlés is kell, a lehető legnagyobb érzékenység a mű hatásának művészi értéke iránt.

Ezek szerint az irodalomtörténet nemcsak egyes irodalmi műveknek az ismertetése, nem is csak egyes irodalmi művek keletkezésének és hatásának a története, hanem az irodalom életének a története, azaz azon erők munkájának, változásainak a története, amely erők az irodalmat létrehozzák és vezetik. Megmagyarázása, megértetése annak, hogy az irodalmi művek a köz- és egyéni életnek milyen szellemi tényezőiből alakultak s miféle tényezőivé lettek a köz- és egyéni életnek.

AZ IRODALOMBAN NYILATKOZÓ ERŐK.

Most már az a kérdés, hogy mik azok a tényezők, azok az erők, amelyek egy-egy irodalmi művet, vagy az irodalmi műveknek bizonyos összetartozó csoportját létrehozzák.

E tényezőknek, ezen erőknek előzetes áttekintése szempontjából vegyük egy közeli fekvő és meglehetősen ismert kornak, a múlt század ötvenes éveinek magyar költészetét. Keressük, hogy vannak-e ennek a költészetnek olyan sajátosságai, amelyek megkülönböztetik más népeknek és más koroknak a költészetét.

től s ha vannak, vizsgáljuk, hogy mi szülte, mi érlelte ezeket a sajátosságokat, mert csakis így különböztethetjük meg azokat az erőket, amelyek létrehozták és így ránézve jellemzők.

A költészete ennek a kornak — melynek szépirodalma mindjárt a forradalom leveretése után, 49 őszén még félénk szárnyemelgetéssel indul meg, de az akkori abszolút kormány legnagyobb óvatossága és féktelen erőszakoskodása ellenére is csakhamar egyikévé lesz a leghatalmasabb nemzeti erőknél — Nagy Ignác *Hölgyfutár*-jában és Szilágyi Sándor *Emléklapjai*-ban kezdődik. Legismertebb, legjobban elterjedt s ennél fogva legkiválóbb termékeiben gyászolja a Világosnál elvesztett szabadságot, siratja a szabadságharc bukását, ünnepli a nemzet hőseit, vértanúit. Bízgatja a csüggedőket jobb jövő reményével, éleszti a nemzet hitét és önbizalmát. Törekszik benne fenntartani saját jogának és erejének az érzetét, de gyűlöletét is egyszersmind ellenségei, zsarnokai ellen. Öszefoglalva a motívumoknak ezt a körét, azt mondhatjuk, hogy e költészetnek főmotívuma: a hazafias érzés, a hazaszeretet s ennél fogva tárgyakat is olyanokat választ, amelyek e hazafias érzés fenntartására, erősítésére, e hazaszeretet tolmácsolására, erkölcsi érvényesítésére, érzelmi táplálására alkalmasak. Ebben a rövid megjelölésben a nemzetiséget, a magyarságot kaptuk meg, mint ennek a költészetnek egy főtenyezőjét, mert azok a költők, akik e tárgyakat

dolgozzák fel, a maguk nemzeti érzésénél fogva választják e tárgyakat, pendítik meg e motívumokat. Ennek a kornak a költészetében, Arany, Tompa, Lévy, Szász K., Gyulai, Vajda, Tóth Endre, Sárosi költeményeiben mindenütt megtaláljuk az erős nemzeti érzésnek, a hazafias lelkeségnek a nyomait az uralkodó hatalom ellenében, amely a nemzetet lenyűgözve tartotta; megtaláljuk a törhetetlen dacot a sors csapásaival szemben; megtaláljuk a keserű borongást, a sírva-vigadást, vagy a jobb jövőben való reménykedést. Mindez a költőknek a nemzeti sajátosságokhoz, a nemzeti nyelvhez, a nemzeti jogokhoz, a nemzet önállásához való ragaszkodására, egyszóval nemzetiségére vezethető vissza. Ha már így egy egész kor költészetének ilyen jellemző uralkodó elemeiben — amilyen a motívum, tárgy, célzat — ilyen egységet találtunk s megtaláltuk ennek az egységnek lelki forrását: kétség-telenül megtaláltuk egyikét azoknak az erőknél, amelyek költői művek létrehozásában jelentősek. S megtaláltuk ilyenül a nemzetiség erejét. Ez a nemzeti érzés, amelyet így egy korszak irodalmában, költészetében megtaláltunk, uralkodó vonása a magyar nemzeti szellemnek, egyik ismertető, jellemző vonása a magyar irodalom egész fejlődésének.

Ha tovább vizsgálódunk ugyanezen az anyagon és alapon abban az irányban, hogy ez a motívum milyen tárgyakra vezeti a költőket s ezek a tárgyak milyen módon jelennek meg

előttünk, egy lépéssel tovább jutunk egy másik erőnek, egy másik tényezőnek a megismeréséhez.

Ennek a költészetnek legnagyobb hatású, mintegy tipikus képviselője Tompa volt a maga hazafias költészetével, azokkal a költeményekkel, amelyek közül elég megemlíteni a következőket: *Pusztán*, *A gólyához*, *A madár fiaihoz*, *A puszpáng*, *Az özvegy gólya*, *A repkény*, *A pusztuló erdő*, *A tűz*, *A sebzett szarvas*, *Ikarus*. Ha Tompa költészetének e leghatásosabb termékeit annak a módnak a tekintetéből, ahogy hazafias fájdalommal bennök kifejezésre jut, megfigyeljük, azt látjuk, hogy ez az érzés a legtöbbször nem egyenesen, hanem allegorikus alakban, vagy legalább is példalózza jut kifejezésre. A természet bizonyos képeiben hasonlatot lát Tompa az erkölcsi világnak ahhoz a képéhez, amelyet a nemzet akkori élete feltár előtte s ezt a nemzeti életet a természet életével, ennek a képeit a természet képeivel példázza és fejezi ki. A kifejezésnek ez a példázó hajlama más költőknél is előfordul, sőt jellemzően jelentkezik. Arany híres költeménye, a *Rákhel*, a *Rákhel siralmával* együtt a bibliai történetnek egy epizódjához vezeti olvasóközönségének a képzeletét abból a célból, hogy Rákhel fájdalomának, kétségbeesésének a képével s a hozzáfűzött gondolatokkal biztassa a nemzetet, hogy az ige, az eszme megölhetetlen, halhatatlan. Szintén ilyen természetű költeménye Aranynak: a *Hecc-*

hecc, *A hajótörött, Az elhagyott lak* is. Ilyenek még: Lévy költeményei közül a leghíresebb a *Mikes, Tóth Endre: Cassius éneke, Vajda Luzitán dal-a, Eötvös Zászlótartó-ja*. Valamennyinek közös jellemvonása, hogy hazafias érzését példákban, képekben fejezi ki. Mégpedig milyen képekben! Tompa a természet képeit szereti legjobban; a madár: a magyar költő, a pusztuló erdő, a sebzett szarvas: a magyar nemzet, Ikarus: a nagyokra törő nemzeti lelkesedés, melyet bukás követ. Mások a történetnek s nem is csak a hazai (Eötvös *Zászlótartó-ja, Lévy Mikes-e*), hanem az idegen történetnek (Tóth E. *Cassius éneke, Vajda Luzitán dal-a*) képeihez, alakjaihoz fordulnak, hogy ezek belső világának feltárásával példázzák saját koruknak a belső világát, a magyar lélek akkori állapotát. Ha a példálózásnak ezt az általánosságát osztályozni akarnók, azt mondhatnánk, hogy képekért, példákért folyamodnak: a természethez — a hazai és idegen történethez —, ennek alakjaihoz s belső világuk feltárásához.

Ez a vonás ebben a költészetben olyan általános; általánosságánál fogva olyan szembe-tűnő, hogy jellemző vonása ennek a költészetnek. Azt látjuk, hogy ez a példázó forma, a gondolatoknak olyan alakba való öltöztetése, hogy csak kitalálhatja, hogy a költő mit akar mondani, szinte uralkodóvá lesz e korszak egész költészetében. Sőt annyira megy ennek a formának az uralkodása, hogy még a szoro-

sabb értelemben vett tárgyi költészetben is találkozunk vele. Mikor Arany, akinek e kor-szak első felére, vagy közepére esnek ú. n. balladás évei (1853—56), megéneklí a multnak eseményeit: epikájából nemcsak bizonyos tanulság folyik az ő korának, az elnyomatás korának az állapotaira, nemcsak buzdítások, lelkesítések foglaltnak benne az ő akkori jelenének életére vonatkozólag, hanem abban a hangban, amelyen Arany ezekről a történeti eseményekről szól s ahogy kidolgozza, elmondja balladáinak a tárgyait, éppen annyira benne van az ötvenes évek izzó fájdalma, mint ahogyan benne volt Petőfinek a negyvenes évek-ből való költészetében a negyvenes éveknek izzó demokratikus lelkesedése. Arany olyan tárgyakat választ, amelyekben már bennük van egy ilyen mag, amely azután, az olvasó meleg fogékonyságán kikel s érzésében, képzeletében felsarjad. Ott van *V. László*, amelyben az idegen zsarnokság összeütközését látjuk a nemzet érzületével s a sértett nemzeti érzület büntetését. Ugyanaz az összeütközés, amelynek a fájdmában, akkor minden magyar ember nyögött! Ott van *Zách Klára*, amelynek tragikus hatása a hatalom bosszújának a féktelenségéből sarjad. Ez a gondolat egészen természetesen, szinte önkénytelenül visszavezet bennünket arra a keserűségre, melyet az akkori nemzedék érezhetett a forradalom leverése után éppen ilyen erőszakos, szinte a következő nemzedékben is bosszút kereső hatalom

irányában. Ott van *Szondi két apródja*, melynek az a magja, hogy a derék eleshetik az erőszak hatalmától, de emlékből, hírből, dicsőségben örökké élni fog. És ez az emlék, az erőszaktól elejtett hős emléke a jóknak, igazaknak, a hívőknek új erőt, új lelkesedést kölcsönöz. Nem buzdítást hallunk-e ebből a nemzethez, melynek legjobbjai vérpadon haltak el, börtönökben sínylődtek?! Ezeknek az emléke is, mint a Szondié, élni fog s részévé lesz a következő nemzedékek erkölcsi erejének! Ott van *A walesi bárdok*, egy látszólag idegen monda feldolgozása, valójában, lényegében azonban a legmagyarabb és a leginkább időszerint való érzésnek a példázása. Azt példázza ez a költemény, hogy egy nemzetet lehet győzni, mint a keltákat Walesben, de szellemét, költészetét, a bárdokat, akikben a nemzet érzése lüktet, nincs oly hatalom, mely meghódíthatná s ha erőszakoskodik ezen a szellemen, fel fog támadni és bosszút áll rajta, mint Edwardon a legyilkolt bárdok lelke. — Arany ezt a költeményt 1856-ban írta (de csak a hatvanas évek elején adta ki), amikor az akkori kormány felszólította a költőket, hogy üdvözlő költeményt írjanak az uralkodó fiatal hitveséhez, ahhoz a fejedelmi hölgyhöz, aki utóbb a magyar nemzetnek feledhetetlen, örökké élő védangyalává lett. A viszonyok olyanok voltak, hogy csak egyetlenegy magyar költő akadt, aki hajlandó volt a vers megírására; de az is kikötötte, hogy a nevét

ne közöliék. Erre a felszólításra írta Arany *A walesi bárdok*-at, mintegy tanúságául annak, hogy a nemzet költészetében lüktető szellem meghódíthatatlan, e fölött az erőszaknak nincs semmi hatalma.

Miben kereshetjük ennek a sajátságos példákhoz menekülésnek a magyarázatát? A költők nem mondják ki egyenesen, ami a szívüket nyomja, hanem elmenekülnek a természethez, elmenekülnek idegen országokba, a multba, példákat keresve, hogy ezekkel fejezzék ki azt, amivel tele van a lelkük s a nemzet lelke. Ennek a magyarázatát a kornak a viszonyaiban találjuk meg, amely kor nemcsak alkalmas volt ennek az álarcos, példázó, allegorikus költészetnek a kifejlődésére, hanem szinte rákényszerítette a magyar költőt, hogy ilyen álarcos formába öltöztesse, ami legjobban szívében fekszik. A forradalmat követő önkényuralomnak a legelső idejében, a katonai ostromállapot alatt, mikor az irodalom ellenőrzése az akkori pesti térparancsnokságnak a hatásköre alatt állott, ez a katonai hatóság feladatát még sokkal emberségesebben teljesítette, mint a későbbi polgári uralom, melynek feladata az volt, hogy a pacifikációt, vagy helyesebben a hódoltatást teljesen végrehajtsa. A térparancsnokság alatt még szóhoz juthatott a magyar érzés. Ekkor jelent meg Arany híres *Koldusének-e* Később rosszabb világ volt. A polgári uralom nyomása alatt nem volt szabad a költőknek ilyen természetű érzelmeket másképen,

világosabban kifejezni, mint ahogy tették. Azonban nem volt magyar ember, aki meg ne értette volna az ekként elburkolt gondolatokat, valamint nem volt idegen cenzor, aki megértette volna őket. Csakis így volt lehetséges a költészetnek kifejezni azt, ami legmélyebben, legerősebben ihlette, aminek a kifejezését az akkori közönség legjobban várta a költőtől s ami az akkori közönségre legnagyobb hatást tett.

Íme, a motívumok kifejezésének a módjában ismét megismertünk egy tényezőt, amely alakító befolyással van az irodalmi művekre és hatásukra; megismertünk egy erőt, amely általánossá és szinte szükségessé tette ezt a példázó allegorikus formát. Ezt az erőt a kornak a viszonyaiban kereshetjük és határozhatjuk meg; az elnyomásnak, az erőszakos hatalomnak az uralmában s az ezen uralomtól teremtett viszonyokban, szóval abban, ami ezt a kort az elnyomás, zsarnokság, üldözés korává tette. Íme, a kornak viszonyai, azok az erők, amelyek egy bizonyos kornak politikai, társadalmi, szellemi életét jellemzik, jellemzően mutatkoznak a költészetben s természetesen az irodalomban is. A másik erő tehát, amit így az ötvenes évek sajátos költői formája révén megtaláltunk, nem más, mint *a kornak a tényezője*, a korban rejlő erő.

Az most már a kérdés, hogy ha ezt a költészetet a maga lényegében, tehát minden más kornak és minden más népnek a költészetétől

eltérő sajátágaival akarjuk megismerni, megismerhetjük-e ebből a két tényezéből; más szóval csak ebből a két tényezéből létrejöttek tekinthetjük-e az egészet, vagy szükségünk van-e más szempontoknak a fölvételére is? — A nemzeti erőt nem tarthatjuk elégségesnek. Ha a kor befolyását nézzük, azt látjuk, hogy máskor is volt rossz világ, elnyomatás, máskor is volt, ha nem is ilyen kiterjedésben, allegorizáló hajlam. Gondoljunk Gyöngyösinek a nemzeti érzés, nemzeti gondolat tekintetében legkiválóbb énekére, az *Az ki régen fegyvert fogottra*. Bíz' azok a viszonyok is keservesek voltak, amelyek a kuruc világot szülték, azok is az elnyomatásnak, a rabságnak az évei voltak. Akker sem lehetett a magyar költőnek kinyilatkoztatni mindazt, ami a lelkét nyomta. Látjuk, hogy Gyöngyösi eposzában is megvan mind a két jellemző vonás; mégis milyen nagy a különbség a két költészet között! Így még mindig nem áll rendelkezésünkre az ismertető jeleknek olyan teljessége, amely az ötvenes évek költészetét megkülönböztetné minden más kornak a hasonló nemű irodalmi termékeitől.

Mielőtt ez a kor beköszöntött volna, amelynek a költészetét vizsgáljuk, Magyarországon az összes magyar szellemeken egy nagy költői géniusz uralkodott: Petőfi, aki, mint minden lángelme, a maga környezetét, annak a gondolkodását, képzelődését, érzületét egy bizonyos pontig a maga képére formálta át; olyan szellemi hatalmat gyakorolt a maga költői nagy-

ságával, hogy egész korára rányomta a maga egyéniségének a bélyegét. Különösen a szellemi életnek azon köre felett gyakorolt ilyen uralmat, amelynek egyik kitűnősége volt a költői világ felett, amelyet egyszerűbbé, természetesebbé, őszintébbé, magyarosabbá, mindenk felett érzésben igazabbá és szenvedélyesebbé tett s a néphez és népihez közelebb hozott. Az a pályáját, egész valóját mintegy ideális módon emelő mód, ahogyan eltűnt, ezt az ő lángelméjében rejlő erőt, ezt a befolyást még csak növelte; népszerűsége, hatalma, uralma halálával még erősödni, növekedni látszik. Minden lángelmének ez a hatalma, befolyása csábító arra a körre nézve, amely a szellemi életnek hasonló fegyvereivel küzd, törekvést ébreszt azoknak az eszközöknek lehető alkalmazásával, amelyeknek a segítségével a lángelme jutott a maga hatalmához. Ez a csábító ereje minden igazi lángelmének megvan. Hát még Petőfinek, akiről most már nemcsak Magyarországon, hanem külföldön is úgy beszélnek, mint az emberiség költői szellemének egyik leghatalmasabb megnyilvánulásáról! — Grimm Hermann, a berlini egyetemnek nemrégiben elhalt nagynevű, fényes tehetségű művészettörténet-tanára egyik értekezésében, amelyet egy nagy feltűnést keltett német költőről, Ambrosius Johannáról írt, megemlékezik Petőfiről is, azon a réven, hogy abban a köitéménykötetben, amelyet ismertetett, az érzésnek az egyszerűsége, őszintesége volt az, ami

legjobban elragadta őt. S ő mondja azt, hogy a költői világszellemnek éppen olyan elemi ereje nyilatkozik Petőfiben, mint Homeroszban, Dantében, Shakespeareben és Goethében. — Így a lángelme a jövő fejlődésének fontos részévé lesz. Petőfi is rányomta a maga szellemének a bélyegét nemcsak a saját korára, hanem az utána következő korra is, főleg ennek a költészetre. Amennyiben ez a költészet őszintébb, egyszerűbb, természetesebb, népiesebb, mint a negyvenes évek költészete általában volt, ez nagyrészen Petőfi hatására, befolyására vihető vissza. De mi hazafias költészetéről beszélünk. Mi köze van ennek a költészetnek a hazafiúi érzés tekintetében Petőfi munkásságához, szelleméhez? Hiszen a reformkor beköszöntése óta, mióta Vörösmarty megírta halhatatlan bevezetését a *Zalán futásához* s a reformkor küzdelmeinek, törekvéseinek, szenvedéseinek és reményeinek a legforrongóbb idejében „Szózat“-át: Képzeltünk-e költészetet, amelyben igazabb, mélyebb, erősebb hazafias érzés nyilatkoznék, mint Vörösmarty hazafias költészetében? Hogy mondhatjuk hát, hogy hazafias érzés tekintetében is magán viseli Petőfi hatását ez a költészet, magán viseli még Vörösmarty is azzal a költeményével, amelyben legmagasabban szárnyal s a fenségnek ebben a magasságában vesz búcsút nemzetétől, — „A vén cigány“-nyal? Nézzük, milyen jellemű a hazafias érzés Vörösmarty költészetében. A méllázó, álmodozó, tépelődő honfi-

keserv, a hol aggódó, hol reménykedő nemzeti érzés költészete ez! A hazafias érzés ezen inkább elégikus, mint ódai jelleme uralkodik Vörösmartynak s annak a körnek a hazafias költészetében, amelynek a feje Vörösmarty és Bajza. Petőfi más hangot ad a maga költészetének: a szenvedély hangját, a gyűlölet tüzét, a kitörő szenvedély vulkánikus erejét. Az ő hazafias érzése nem méléző, nem aggodalmaskodó, hanem kitörő, vádaskodó, gyújtó. Haragszik, gyűlöl, elragadtatja magát, a hazafias érzés haragja, elragadtatása szinte önkívületbe hozza. Az ő hazafias költészete: a hazafias érzés szenvedéllyé erősülve, gyűlöletté izgulva. A szenvedélynek ezt a magával ragadó erejét kapja meg a magyar költészet Petőfi költészetében. Amikor a harmincas és negyvenes években ez a szenvedély csak a bécsi kormánynak a halogatásaiból, késleltetéseiből s a magyar nemzet egy részének a maradiságából táplálkozik, Petőfi már akkor is gyűlöl, átkozódik, vádaskodik. S most jön egy más kor börtönökkel, akasztófákkal. Hogyne hatotta volna át, hogyne gyújtotta volna fel Petőfi szenvedélye ennek a kornak a költészetét! S csakugyan azt látjuk, hogy az ötvenes évek hazafias költészete, bár csak példálózgat, célozgat, egyenes kifejezésre a legtöbbször nem juthat, belsejében, szíve szerint mégis az az izzó, szenvedélyes hazafias költészet, ami Petőfié. Ha a *Hecc-heccet*, a *Rákhel sirlalmát*, a *Gályarabot*, a *Pozsonyi várbant* nézzük magát ezt az érzést

tekintve, egészen a Petőfi hazafias érzését látjuk a maga sajátos égő, izzó mivoltában, amely annál égőbbnek, gyújtóbbnak tetszik, mert lobogását nem láthatjuk a korviszonyok következtében, hanem csak egy-egy lángnak a kivillanását, kicsapását. — Csak erre az egy érzelmi motívumra utalva is láthatjuk Petőfi-nek azt az óriási hatását. Tárgyak, nyelv, forma tekintetében sokkal könnyebb megérteni ezt a hatást. Elég, ha elolvassunk egy verset az ötvenes évekből és egyet a harmincasokból. A lángelme ezen óriási erejénél fogva a kisebb tehetségek egyenesen utánzóivá lesznek, a nagyobbak követőivé, de a legnagyobbak sem menekülhetnek hatása alól, nem menekülhet Arany, Vörösmarty, Tompa sem. E nélkül a befolyás nélkül, Petőfi óriási szellemi erejének az ismerete és felvétele nélkül nem érthetnők meg igazán ezen költészetnek sem tárgyait, sem hangját, sem formáját, sem nyelvét; Petőfi lángelméjének, mint egy alkotó, termékenyítő, módosító erőnek a nyoma ott van ezen kor költészetének minden kicsiny és nagy énekesében, írójában.

Megint nyertünk egy erőt, amely szintén alkotó tényezője minden irodalmi terméknek, ténynek s amely az irodalmi hagyományok, nagy költők működésének a befolyásában, szóval az *irodalmi hatásban* nyilvánul.

Petőfi-nek a hatása felismerhető az ötvenes évek egész költészetében; azonban ez a hatás sem Aranyt, sem Tompát nem tette Petőfivé,

mindegyikük megmaradt külön, a többitől megkülönböztethető és megkülönböztetendő költőnek. Az ötvenes éveknek a költői mind belesorakoznak abba a körbe, amelyet ezen időszak költészete számára megállapítottunk; de azért ebben a körben az általános vonások feltüntetése mellett mindegyikük mutat sok igen nevezetes vonást, amelyeket általánosaknak már nem tarthatunk, de ismeretük szükséges, ha meg akarjuk ismerni ezt a költészetet s ennek a költészetnek éppen a legnagyobbjait, legkiválóbbjait. Így, ha *Tompának* a költészetét ismerni akarjuk, ismernünk kell az erkölcsinek, a tisztának, a fennköltnek azt az odaadó kultuszát, amely Tompa egész költői működésében visszatükröződik; egy léleknek az odaadó vonzalmát az emberiség legmagasabb, legtisztább ideáljai iránt s ennek a léleknek ezekkel az erkölcsi ideálokkal való igaz megelégedését. Ismernünk kell a természethez, a természet képeihez való változatlan, állandó hajlamot, azt a misztikus, szinte szenvedélyes vonzalmat, mely őt odavezeti, hogy a természet képeiben az emberi életnek s az ő saját életnek képeit lássa és érezze. Ismernünk kell azt a tanító hajlamot s ebből következőleg azt a kissé bőbeszédű előadásmódot, amely költészetét jellemzi. A mélyen és gazdagon érző embert látjuk mindenütt, de érezzük azt is, hogy ez az ember pap, tanításhoz, magyarázgatáshoz szokott ember. Ha Arany költészetét ismerni akarjuk, ismernünk kell a költői ref-

lexiónak azt a mélységét, az emberi élet s az emberi lélek nagy problémáin való tűnődésnek azt az erejét, a kifejezés ódonóságának és népiességének azt a csodálatosan eredeti és összeolvadó báját, amely ilyen mértékben s összetételben nincs meg senki másban. Ismernünk kell a szerkesztő erőnek azt a sajátságosan erős és kiváló adományát, amelyben benne van a kikerekítésnek s az indokolásnak az adománya, szinte érzése. — De mindezek a vonások mikből magyarázhatók? Mivel csak öbennük, csak az ő költészetükben jelentkeznek, az ő költői alakjukat megkülönböztető vonások, nem magyarázhatók semmi másból, mint az illető író élete pályájából, testi és lelki valójából, szóval egyéniségéből. Íme, az egyéniség ereje, mely egyike a legfontosabb és legtanulmányosabb szempontoknak a költők megértésére!

Így már az egyes korok irodalmában, az egyes írók munkáinak csoportjában és egyes műveikben, hogy megérthessük őket lényegükben és értékükben, keresnünk kell, hogy mi bennük az írónak egész nemzetéé, mi az írónak egész koráé, mi más íróké és végül, hogy mi az íróé magáé. Ismernünk kell tehát 1. a nemzeti erőt, 2. a kor, 3. az irodalmi hatás és 4. az egyéniség erejét s ezeken kívül még az irodalmi műben magában rejlő erőt. Ezen tényezők szolgáltatják az irodalom történeti felfogásának a szempontjait, amelyekre az irodalmi tényeknek a vizsgálatát alapítanunk kell.

Ezen szempontok kitűzésének, megkülönböztetésének egészen tiszta, világos költői formulázását találjuk Kisfaludy Károly *Hattyúdalának* XII. énekében:

Írám Himfy szerelmeit
Déli ég s nép lángjával,

Tehát egy idegen lángon hevülve írta, amely megcsapta Provence-ban, ahol fogságát töltötte. Mi volt ez a láng? A provence-i szerelmi költészet, Petrarca költészete s benne az olasz nép lángja, az olasz nép költői világából valami, ami őt felgyújtotta. Ez tehát az *irodalmi hatás*.

Ős keleti természetben
Magyar kebel bújával,

Tehát nemcsak a déli ég lángja szülte Himfyt; van abban magyar tűz is! A déli égnek a lángján melegedett fel, kapta meg a hevületet, de ami mondanivalója volt, magyar módon, őskeleti természete szerint mondta el. Ez a *nemzeti erő*.

Hazám édes emlékivel,
Elmémben és keblemben,

Írta azon benyomások emlékei közt, amelyeket hazájából s ennek azon korbéli életéből, viszonyaiból magával vitt. Ez a *kornak az ereje*.

Kívánatim ostromában
Égő sebbel keblemben.

Tehát Szegedy Rózához való viszonyának az emlékei, visszautasításának fájdalma, vágyainak tüze, egyéni élete pályájának ezek a mozzanatai is itt voltak a Himfy-dalok keletkezésénél. Íme az *egyéniség*.

De még egy szempontot nem lehet figyelmen kívül hagynunk. E szempont mibenlétére igen könnyen rájutunk, ha az ötvenes évek magyar költészetének anyagát még egy oldalról tekintjük. Nemcsak ezen költészetre vonatkozólag, hanem úgyszólván a magyar költészet történetének minden korszakbeli termésére vonatkozólag ismételve megemlítettük, hogy mily szoros volt a kapcsolat minden időben a magyar költészet és a magyar közélet között. Amint régebben, úgy az ötvenes években is megvan a magyar költészetnek közéletünkre, a magyar közszellemre ez a nagy hatása, mely a nemzet későbbi politikai fejlődésében érvényesült. Fenntartja a nemzetben a nemzeti érzésnek az erejét. Ebben az irányban nemcsak a költészet hatott, de hatottak más tényezők is az önkényuralom idején. Hatott maga az önkényuralom, ennek az a törekvése, hogy az életben mindazt, ami nemzeti irányú, lehetőleg elnyomja, féken tartsa, büntesse. Ez a törekvés reakciót ébresztett, szította a nemzeti érzést s a nemzet erejében való hitet.

Ugyanebben az irányban hatottak az iskolák. Bármennyire le volt nyugózva akkoriban úgy nyelvre, mint szellemre nézve a magyar iskola, tudjuk, hogy németül kellett tanítani s

igen kevés intézetnek volt meg az a szabadsága, hogy a magyar nyelvet mint a tanítás nyelvét is használhassa; az iskolai szellem erős s szigorú felügyelet alatt állott — még ezekben a szomorú napokban is a hatalomnak a fékeit megkerülve megtett mindent, ami hatalmában állott, hogy a nemzet fiatalságában, növekvő nemzedékében fenntartsa azt a nemzeti érzést, melyre a nemzetnek a jövője alapítandó volt. Ebben az irányban hatott a tudomány, különösen a történet- és a nyelvtudomány akkor, mikor a mult tanúságát állította a nemzet elé mintegy zsinórmértékül jövőendő magatartására nézve.

De hogy a többi tényezőről ne beszéljünk, így hatott különösen a költészet a maga eszközeivel. Miféle mód az, mely rendelkezésére áll a költészetnek ilyen közcél szolgálatában? Csak költői mód: az embernek képzeletére és érzésére való hatás. Ezt használta fel motívuimaival, tárgyaival, előadása módjával célja megközelítésére.

Majd a körülmények változásával a nemzet kitartásának jutalmául elérkezett az az idő, mikor az ilyen irányú költészet nem felelt meg többé az idők követelményének. Az önkényuralom megbukott, magunk és sorsunk felett való rendelkezés joga a kiegyezéssel a magunk kezébe tétetett le. Nem a nemzeti érzés lett feleslegessé, melyből az ötvenes évekbeli költészet táplálkozott, de feleslegessé vált olyan jellemű költői megnyilatkozása, amilyenek az

ötvenes évek mutatják. Nem egy elnyomott nemzet hazaszeretetének hangja, hanem a nemzeti érzésnek egészen más kifejezése lett megfelelő az idők változásainak. Ezek máshangú lírát, a nemzeti érzésnek másirányú kifejezését igényelték. A forma is, mely az ötvenes években uralkodott, a kifejezésnek az az allegorizáló, példálózó módja szintén nem volt többé szükséges.

És mit látunk? Az ötvenes évek költészetének termékeiből nem egy ma is erősen hat, nemcsak él, hanem úgy érezzük, hogy nem tudunk elképzelni körülményeket, melyek valósággal eltemetik. Él és hat olyan viszonyok között, melyek különbözök az ő keletkezése feltételeitől. Mi ennek az oka?

A költemények nagy számából, mely így az ötvenes évek áldatlan viszonyait túléltek, csak párat akarunk megemlíteni. Ott van mindiárt 1850-ből Tompa híres költeménye, a *Pusztán*. Ugyancsak 1850-ből Arany Jánosnak a verse, *Fiamnak*. 1854-ből Vörösmarty hattyúdala: *A vén cigány*. Valamennyit jóformán könyv nélkül tudjuk, bizonyosságául annak, hogy nemcsak az ötvenes évek nemzedékének voltak azok az érzések és azok a képzetek, melyekből ezek a költemények állanak, lelki részei, hanem mi magunk is lelkünk részének érezzük. Aki olvassa vagy hallgatja ezeket a költeményeket, nem zárkozhatik el az elől a nagy és mély költői hatás elől, mely belőlük árad. Mi ennek az oka?

Az az oka, hogy a költemények a maguk művészi eleven erejénél fogva, mely bennük megjelenik, nem veszthetik el hatásukat a művészi iránt fogékony emberi lélek előtt. Bizonyos érzelmeket olyan erősen látunk kifejezve bennük, hogy lelkünk önkéntelenül is nyitva van nekik. Mikor Arany János azt mondja fiának:

És ha felnővén, tapasztalod,
 Hogy apáid földje nem honod
 S a bölcsőd s koporsód közti ür
 Századoknak szolgált mesgyeül:
 Lelj vigasztalást e szent igében:
 „Bújdosunk e földi téreken.“
 Kis kacsóid összetéve szépen,
 Imádkozzál édes gyermekem.

Ebben a versszakban legegyszerűsebb a vonatkozás a közállapotokra, melyek Aranyinak egész világát beborították. Az az életidő, melyben fia él, az ő kétségbeesett lelke előtt nagy fordulónak látszik, melynek viszonyai között nem lesz többé kapcsolat a multtal. Ez a gondolat sötétíti el lelkét, borítja be felhőkkel egész világát. Igazságnak érzi azt az ügyet, melynek bukását gyászolja. Nincs másban vigasztalás, mint az igaztalannak győzelmét ünneplő világon túl az Isten másvilági igazságában való hit. A földi dolgok igaztalan menete felett való kétségbeesés s az ebből fakadó hit olyan mélyenjárók s olyan hatalmasan vannak kifejezve, hogy ismerjük-e azokat a viszonyokat, melyek között ez a vers kelet-

kezett, vagy nem: mint az emberi lélek mély-
ségeknek magávalragadó megnyilatkozását fo-
gadjuk.

Tompa költeménye, a *Pusztán* leírja, hogy
a magyar pusztán, mely idegenek kezére jutott,
hogy pusztul el minden, ami régi, ami kedves,
ami szép — legalább az ő szemében —, ami
ezt a pusztát magyarrá tette. A pásztortűz ki-
alszik, a furulyaszó elnémul, varjak csapata
károg. Végre is fájdalmasan tör ki belőle:

„Meghalsz én nemzetem!“

Nem tud repülni a pusztá felett a lelke, a
fájdalom, a bánat lehúzza. Mi ez? Egy emberi
érzés, a búcsú keserve, a búcsú mindattól, ami
az életet az ő szemében széppé, kedvessé, von-
zóvá tette. Legerősebben látszik ebben a költe-
ményben az ő magyarsága. Amit az élet jelen-
ségei a magyarság hagyományaiból, szokásai-
ból megőriztek, az teszi előtte széppé az életet.
Mikor mindezeknek a pusztulásától fél, keserű
kétségbeeséssel búcsúzik mindentől, amit nap-
fénynek érzett maga körül, amit melegnek ér-
zett a szívéhez közel. Ki nem búcsúzott így a
kétségbeesés pillanataiban, mindenütt a válás
fájdalmát, a lemondás kínját látván? Ez az
emberi érzés, mely nagy csapás után mind-
nyájunkat elfogott, ennek az érzésnek halha-
tatlan erejű kifejezése ez a költemény.

Ilyen Vörösmarty *Vén cigánya* is. A nem-
zet, az emberiség sorsa felett való legmélyebb,
legszilajabb kétségbeesés az, ami benne kifeje-

zésre jut. De ebben a szilaj kétségbeesésben megfogani mégis a reménynek egy sugára. A kétségbeesésben nem élhet, megjelenik nála a vigasztalásnak egy sugára:

„Lesz még egyszer ünnep a világon!“

Az ember lelkiállapotának megint egy jellemző, mindnyájunk által értett jelensége, ennek legköltőibb, legmélyebb, legerősebb kifejezése. Sok minden pusztulóba ment azok közül a feltételek közül, melyek között ezek a költemények születtek. De mivel bizonyos érzelmeket, eszméket úgy fejeztek ki, hogy minden emberre, minden olvasóra hatni tudnak, függetlenül az őket körülvevő viszonyoktól: e költemények ma is hatnak. Ez a hatás a költeményeknek magukban rejlő művészi ereje, gyönyörködtető, elhíttető ereje, a bennük nyilvánuló érzés mélysége, a képzeletnek a hatásossága. Ezek a művészi tulajdonságok élhetnek egy költői alkotást túl azokon a körülményeken, melyek között megszületett.

Azonban ez a művészi adomány nagyon ritka egyéni képesség, éppen a költőknek sajátos költői adománya. Sőt azok a különböző mozzanatok, melyektől egy-egy műnek az értéke függ, egyazon költő, egyéniség alkotásaiban is nem egyenlő mértékben vannak meg. Ezeket a költő egyéniségére kell visszavezetnünk, de meg kell vizsgálnunk, mert ebből a vizsgálatból ismerjük meg a művek hatása körének az okát. Ez a műveknek az eleven ereje. Minden iro-

dalmi alkotásnak gyönyörködtetés, érdeklődés és ezek révén tanítás a célja. Most már az a kérdés, hogy azok a képzetek, melyeknek sorából megalakul egy-egy irodalmi mű, alkalmasak-e a tanulásnak a közvetítésére? Alkalmasak-e kifejezni a költő érzéseinek azt a mélységét, mely az írói hatásnak a forrása? A legnagyobb általánosságban ezek azok a szempontok, melyek a művészi erőnek főtényezőiül tekinthetők és melyek a vizsgálatnak a tárgyát képezik.

NEMZETISÉG,

Az a fogalom, amelyre általában fejtegetéseinket alapítottuk, a *nemzeti lélek* fogalma volt. Nemzeti lélek alatt a nemzet tagjainak lelki közösségét értjük, azt a közösséget, amelynek a nemzet tagjai lelki tulajdonságuk, lelki alkotásunk szerint tagjai. Irodalomnak azokat a műveket tekintjük, amelyek ebből a nemzeti lélekből keletkeznek s e lélek részeseihez szólnak. Az irodalomnak nemzeti elemében nyilatkozik meg az az erő, amely a nemzeti léleknek bélyegét, jegyét rányomja az illető nemzet egész irodalmára s ennek minden igazi termékére. Az egész nemzetnek az ereje ez, amely a nemzet külön sajátosságait fejezi ki s amely éppen ennél fogva különös hatékonysággal, különös erővel szól ennek a nemzetnek a tagjaihoz. — Hogy ennek a tényezőnek az irodalmi életben milyen jelentékeny sze-

repe van, hogy ennek a megkeresése és megismerése nélkül ezt az irodalmi életet, ennek a változásait és alkotásait lényegükben megismerni nem lehetne: az kétségtelen. Az irodalomtörténeti tudomány mai módszere egyik legfontosabb feladatául tűzi ki az irodalomtörténeti vizsgálatnak, hogy ezt az elemet az irodalmi művekben keresse meg és mutassa ki.

Az irodalomtörténeti rendszerekről és módszerekről történeti fejlődésük szerint később lesz szó; azonban röviden itt is meg kell említenünk, hogy kik azok, akiknek a lelkében először született meg az irodalmi élet ezen tényezőjének fontossága, akik először mutattak rá, hogy minden igazi irodalmi vizsgálatnak erre a térre, a nemzetiség, népiség terére, talajára kell lépnie. Megemlítjük már csak azért is, mert ebből láthatjuk, hogy a tudományban milyen fontos hatása van az egyik tudományág körében kifejtett vizsgálódásoknak a másik tudomány előmenetelére, haladására.

A legszorosabb értelemben vett filológia egy pár terméke hívta fel az irodalom- és művészet-történetírók figyelmét erre a rendkívül fontos szempontra. A XVIII. század közepén két híres filológiai munka jelent meg Angliában. Az egyik Lowth (ejtsd: Lósz) Róbert püspöké, aki előbb az oxfordi egyetem tanára volt s a biblia magyarázatával foglalkozott. Oxfordi előadásait összegyűjtve 1753-ban kiadta *De sacra poësi Hebreorum* cím alatt. Már a cím is mutatja, hogy a bibliát mint a zsidó népköl-

tészet maradványait tekinti. — A másik könyv Wood (Vúd) Róbertnek 1769-ben megjelent *Homerosz-tanulmánya*. Wood mielőtt ezt a könyvet kiadta, Utrechtben tanított, azután bejárta Görögországot, Kis-Ázsiát, Dél-Olaszországot, szóval mindazokat a helyeket, melyek a homeroszi költemények színterét képezik, amelyeknek levegőjében a homeroszi mondák megszülettek. — Ennek a két könyvnek a felfogása, az az útmutatás, amelyet irodalmi kérdések vizsgálata, irodalmi művek keletkezésének megértése tekintetében szolgáltatott, rendkívüli jelentőségűvé lett.

Lowth vizsgálódásainak eredményéül oda jut, hogy a bibliai költeményekben, a zsidó nép költészetében található legnevezetesebb, legismertebb, leghatásosabb képek a zsidó népet körülvevő természetben, a zsidó nép ősi hagyományaiban s mindennapi szokásaiban gyökereznek. Nem valami különös sugallatból származnak, nem valami ihlet eredményei, amely a könyvek írói elé soha nem látott képeket, jeleneteket varázsolt, hanem azokból a képekből valók, amelyek a zsidó népet a maga történeti és mindennapi életében körülvették s azokból a hagyományokból, melyek náluk firól-fira szálltak. Egészen hasonló módon okoskodik Wood Homeroszt illetőleg. Azt mondja, hogy az egész homeroszi képzeletvilág forrásait kell keresnünk, ha igazságosak akarunk lenni Homerosz iránt, ha nem akarjuk dicsérni olyanért, ami nem az ő egyéni szellemének az

alkotása s nem akarjuk gáncsolni olyanért, amiben nincs semmi hibája. Homerosz jelenei, képei mind a görög természetből vannak kölcsönözve, s a szokások és jellemek, melyeket nála találunk, mind a korabeli görög életből, a személyek és események, melyekkel megismerttet, mind a hagyományokból, a szenvedélyek, érzések mind az őt környező emberek lelkéből.

Egyfelől ezeknek a könyveknek a hatása, másfelől Rousseau-nak az a törekvése, az az irányzata, hogy térjünk vissza a természethez, a kultúra által meg nem vesztegetett népihez, volt az, ami Herder János Gottfriedet a XVIII. század második felében arra a felfogásra, annak az elméletnek s azon gondolatoknak a közzétételére és inkább fenséges ékes-szólással, mint biztos rendszerrel való kifejtésére vezette, amelyekben tulajdonképeni gyökereit találja a mi egész mai irodalomtörténeti felfogásunk és módszerünk. — Herdernek ránk nézve fontosabb munkái a következők: az 1767-ben készült *Fragmente zur deutschen Litteraturgeschichte*; 1773-ban Goethével együtt a „Blätter von deutscher Art und Kunst“-ban közölt nagy *tanulmányai Ossianról és Shakespeareről* s végre 1784—91. az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*. Egyébként ezeken kívül is alig van Herdernek lapja, ahol irodalmi módszer tekintetében valami bennünket különösen érdeklőt, minket különösen útba igazítót ne találunk.

Goethe a *Dichtung und Wahrheit* 10. könyvében azt mondja, hogy a költészet nem egyes művelt embereknek a külön öröksége, hanem egy általános világ- és népajándék; az egész világé, minden népé, nemcsak egyes embereké. Ez Herdernek is vezérgondolata, mikor azt mondja, hogy a költészet az emberi szellemnek természetből adott anyanyelve, amelyben megvan a magja minden filozófiának, minden vallásnak, minden történettudománynak. Tovább haladva kifejti, hogy milyen fontosak, mennyire nélkülözhetetlenek az irodalom vizsgálatára nézve a népi szellem talajának megismerésére vonatkozó beható kutatások, mert ebben gyökerezik minden költészet. S ezekből a gondolatokból arra az eredményre jut, hogy az emberi életnek minden jelensége s köztük a művészet és az irodalom is külső körülményektől, az illető nép származásától, lakóhelyétől, faji jellegétől függ s csak ezeknek a megismerése útján ismerhető meg igazán. Hogy hogyan alkalmazta ő ezeket a gondolatokat egyes irodalmi kérdésekre, erre nézve is felhozunk egy pár rövid, de megvilágosító példát.

Van Herdernek egy rövid értekezése *Az ódáról* (1767), melyben a következőleg okoskodik. A különböző nemzetek szellemi életének az a műfaja, melyet ódának nevezünk, valóságos Proteus, mely mindenütt más-más alakban lép fel; másnak mutatkozik tárgyára, szerkezetére, előadásmódjára nézve. A legnagyobb különbségeket találjuk a különböző nemzetek azon

költői termékei közt, melyeket ma egyszóval ódáknak nevezünk s amelyeket „egy képbe foglalni csak az esztétika varázstükrének sikerülhetett“. A görög dithyramb egészen más, mint a zsidó himnusz s tovább menve, a görög óda is a különböző vidékek szerint mennyire másnak és másnak mutatkozik előttünk! Milyen nagy a különbség Pindaros, a teosi Anakreon és a lesbosi Sappho ódái közt! S nem a legfontosabb, leglényegbevágóbb dolog-e — mondja Herder — ezeknek a különbségeknek az okát kutatni, megismerni? — Éppen ilyen világosan látszik az ő észjárása *Shakespeare-ről való felfogásában* Lessinggel, a theoretikussal szemben. Lessing dramaturgiai álláspontjának és küzdelmeinek a francia klasszicizmus ellen az a vezérlő gondolata, hogy ez meghamisította a görög klasszicizmust, csak külsőségekben csatlakozik hozzá, de lényegben a képzelhető legtávolabbra áll tőle és Shakespeare az, akinek a művészete megfelel a görög tragikai felfogásnak, különösen Sophoklesnek. A távolságot mérve és mutatván ki, egyfelől a görög és a francia klasszicizmus, másfelől Shakespeare és a francia klasszicizmus közt, ennek a távolságnak a révén azt a két jelenséget, melyet ilyen távol talált egy harmadiktól, összevonja s azt mondja, hogy lényegükben Shakespeare és a görög tragédia ugyanazok. Ez ellen szólal fel Herder s utal azokra a nagy különbségekre, amelyek Sophokles és Shakespeare közt mutatkoznak. Ezeknek a kü-

lönbségeknek a szemügyre vétele jellemzi az ő egész felfogását. Ő nem adott irodalmi tények, irodalmi művek felett bölcselkedik, mint Lessing, hanem az irodalmi élet felett; az egyes műveket ezen irodalmi élet termékeinek tekinti és mint ilyeneket vizsgálja. Sophokles és Shakespeare! A legmérhetetlenebb különbség van a kettő között s ennek az oka a nemzet- és korbeli különbségekben rejlik. A görög tragédia a görög monda egyszerűségéből, a görög élet bonyolultlan típusaiból dolgozik a drámának azokkal az elemeivel, amelyekből a tragédia megalakult (dythiramb, chorus, mimica, zene stb.) s ebből az anyagból, az egyszerű mesék anyagából, az egyszerű élet képeiből megteremti azt a fenséges művészi alkotást, amelyet sophokleszi tragédiának nevezünk. S miből teremt Shakespeare? Az ő irodalmi hagyománya, melyhez kapcsolódik: a képzelet és idegeket izgató népies színmű. Az anyag, melyből dolgozik, az egész emberiségnek nagy halomra gyűlt mondakészlete. A képek, melyekkel dolgozik, sokkal bonyolultabb életnek a képei, alakjai, melyek állásukra, természetükre, törekvéseikre nézve is a képzelhető legkülönbözőbbek. Ezt a mérhetetlenül gazdagabb, változatosabb, bonyolultabb anyagot fogja össze az ő genieje drámai alkotásokká, a melyek természetesen tárgyaik s forrásaik szerint egészen másokká lettek, mint a milyenné lett a maga környezete s hagyományai alapján a görög dráma.

A nemzeti szellem irodalmi fontosságának ezek az úttörő gondolatai átvezetnek bennünket a francia irodalom körébe. Itt is van egy olyan alapvető gondolkodó, mint amilyen az angoloknál Lowth és Wood s a németeknek Herder volt, egy olyan író, akinek a francia kritikára, irodalmi felfogásra és az irodalomtörténeti módszerre teljesen átalakító befolyása volt. És a kiváló gondolkodó egy asszony: Staëlné, Neckernek a leánya. Jelentőségét elismeri és sokra becsüli a mai francia kritika és irodalomtörténet vezetője, Brunetière, aki hosszasan és terjedelmesen foglalkozik az ő működésével és hatásával. Abban a sok tekintetben irányadó munkájában, amelyet 1890-ben adott ki: *A kritika fejlődése a renaissance-tól kezdve napjainkig* cím alatt, francia szellemességgel azt mondja, hogy Staëlné nemcsak a legnagyobb író a francia irodalomban, hanem az egyetlen, akinek eszméit nem férfi sugalmazta.

Staëlnének két munkája van, amely bennünket közelebbről érdekel. Az egyik 1794-ben jelent meg ilyen címmel: *Az irodalomról a társadalomhoz való viszonyát tekintve*. A másik nem sokkal utóbb készült, de mindenféle nehézség miatt csak 1810-ben jelenhetett meg; címe: *Németországról*. Ez a fontosabb ránk nézve. A francia irodalomban eladdig példátlan határozottsággal és élességgel jelöli meg a két szomszédos népet, a németnek és a

franciának egymástól elütő jellemző sajátságait. Kutatja, vizsgálja azt, ami a német irodalomban a többi nemzetek szellemétől, különösen a franciákétól elütő. Keresi ennek az eltérésnek okait. Kísérletet tesz a megmagyarázására s ezekben a tudományos törekvéseiben mindig a nemzeti sajátosságoknak az alapján áll. Jellemzi a német családi világot, a német vallásosságot, a német bölcselkedő hajlamot. Keresi ezeknek az eredetét, forrásait s ezekre vezeti vissza alapjukban a német irodalomnak, a német költészetnek legnevezetesebb alkotásait. Ez alapon „Montesquieu hatása alatt úgy okoskodik, hogy az irodalom tulajdonképen a társadalomnak a kifejezése“. Meghatározni igyekszik az irodalmi élet uralkodó erőivel: az erkölccsel, a törvényekkel, a szokásokkal, a vallással. Nem jó ízlésről és rossz ízlésről beszél, hanem latin és teuton, francia és német ízlésről. Beszél északi és déli költészetről és a kettő közötti különbséget azokra a faji, nemzeti, égalji viszonyokra viszi vissza, melyek a két népet egymástól megkülönböztetik. Egyszóval olyan irodalmi felfogásnak egyengeti útját, amely az irodalmi műveket nemcsak önmagukban nézi, hanem ama kultúra eredményeinek tekinti, amelyből születtek. Tehát utat mutat egy felfogásnak, amely előtt az irodalmi termékekről mondott ítéleteiben nem maga az ítélet a fő, hanem az ítéletnek a megokolása. Legnagyobb általá-

nosságban tekintve ezek Staëlné gondolatai, melyek az ébredő romanticizmus hatása alatt fejlődtek.

Mikor nemzeti erőről beszélünk, a „nemzeti“ kifejezést tágabb értelemben vesszük s ez alá foglaljuk mindazon elemeket, amelyek a nemzet alakításában, vezetésében s a nemzeti lélek képzésében közrehatnak, amelyekről azt mondhatjuk, hogy részük volt benne, hogy egy nemzet olyanná lett, amilyennek látjuk azokban az irodalmi művekben, amelyekben kijelenti magát. Ilyen elemet négyet különböztetünk meg: maga *a faj*, *a lakóhely* természete, melyet a nemzet elfoglal, *a közélet*, amelyet a nemzet él s végre *a nyelv*, melyet az illető nemzet beszél.

Szólanunk kell először is *a faj*ról, a faji tényezőről. Ez alatt azoknak az öröklött testi és lelki tulajdonságoknak az összeségét értjük, amelyek közös származásból eredve, közös származástól feltételezve, ezen közös származásból eredő emberek tömege közt bizonyos egységet alkotnak. De ezek a közös tulajdonságok nem képzelhetők másképen, mint a közös származás öröksége s egyszersmind azon természeti hatások eredményei gyanánt, amelyeknek közös származású emberek ősidőkben, az élet kezdetleges viszonyai közt ki voltak téve.

A fajnak, mint ilyennek az irodalmi vizsgálat szempontjából való nagy fontosságára az említett előzmények után legerősebben és a legtöbb filozófiai készüllettel Taine Hippolite mutatott rá. Taine-nek 1864-ben jelent meg

Angol irodalomtörténet-e, 1865-ben *A művészet filozófiájáról* és végre 1870-ben *Az értelemről* írott filozófiai dolgozatának második kötete. Ezek érdekelnek itt főképen bennünket. Az ő elméletének, az úgynevezett *környezet* vagy *milieu-elméletnek* lényege az, hogy a szellemi életnek minden terméke három ős erőt tüntet fel: a faj, a környezet és az időpont (race, milieu és moment). A faj, ennek a továbbható ereje; a környezet, azaz a természeti és emberi életnek az a közössége, melyben valaki, egy író, egy költő él; s az időpont, amely alkalmat ad valamely szellemi munka létrejöttére.

Taine a fajról *Angol irodalomtörténetének* bevezetésében, mely magyarul is megjelent az Akadémia kiadásában s Csiky Gergely fordításában, ezeket mondja: „A faj: az embernek veleszületett és örökölt tehetségei, melyeket magával hoz a világra s melyek rendszerint össze vannak kötve a vérmérsékletben és a testalkatban élesen kiváló különbségekkel.“ „A tehetségek különbözők a népek különfélelésege szerint.“ Ez Tainenek a fajról adott meghatározása.

Egyfelől tehát öröklöttek, a közös származástól feltételezettek, másfelől ezek az örökölt tulajdonságok aztán természeti hatások révén fejlődtek, erősödtek meg. Mind a kettőre gondolnunk kell; nemcsak a vérre, hanem azokra a természeti befolyásokra is, amelyek között ez a vérbeli közösség közös tulajdonságokat

fejlesztett ki. Csakhogy ezek a természeti, talaj, égalji hatások a történelem előtti időkbe esnek, olyan korban érvényesültek, amelyet történeti feljegyzésekből nem ismerünk; csak eredményeit ismerjük e hatásoknak, mint beláthatatlan tartamú, ősidőkbe eső fejleményeknek az eredményeit. Külön éghajlat, külön földterület, külön állat- és növényvilág természetesen más és más szükségleteket fejlesztettek ki, ezek a kielégítésnek más és más módjait hozták létre s bizonyos irányú cselekvések, szokások évezredek hosszú folyamán hosszú ismétlődés által kifejlesztették azokat a külső és belső tulajdonságokat, amelyek egyik fajt a másiktól elválasztják, megkülönböztetik. Ezek a befolyások alkotják az ember testét, lelkét olyanná, hogy az illető földterülethez, az illető égaljhoz kötött szükségleteknek megfeleljenek. A szorosabb értelemben vett faji jellemvonások és azon sajátságok között, amelyeket kimutatható természeti viszonyok fejlesztenek, az a különbség, hogy a faji jellemvonásokat a természeti befolyásoknak történelem előtti hosszú időközön keresztül történt érvényesülése hozta létre, — az utóbbiakat pedig olyan természeti viszonyoknak tulajdonítjuk, amelyek már történeti korokban érvényesültek, amelyeket már pontosan ismerünk, határozottan megjelölhetünk.

Ami ezen kérdéseknek a tudományos tárgyalását illeti, igen kevés az, amire a magunk irodalmából hivatkozhatunk. Goldzieher Ignác-

nak van egy igen jeles értekezése *Renanról, mint orientálistáról* (1894.). Ebben az értekezésben bőven ismerteti Renannak, a nagy francia filológusnak a munkásságát, amely a faj-felfogás, a szociálanropológia tudományos történetében igen jelentékeny. — Renan Ernő még fiatal korában, a negyvenes évek végén írt egy nagy munkát, amelynek a címe: *Histoire générale et systèmes comparées des langues sémitiques* („A sémi nyelvek általános története és összehasonlító rendszere“), II. k., 1855. Jóformán, ezzel a munkával lett Renan neve ismeretessé és tiszteltté a francia tudományos világban. Nagy akadémiai jutalmat is nyert vele. Bevezetésében formailag is igen szépen adja elő elméletét a faji jelleg keletkezéséről. A főgondolat, amely vezeti, az, hogy az emberi művelődésnek két fajára, t. i. a sémita és az árja fajra nézve határozó, őket egymástól elválasztó jellemvonásokat keressen és mutasson ki. A fő ilyen megkülönböztető faji jellemvonás, amelyre rájut, a két fajnak különböző természetfelfogásában áll. A sémita faj a természetnek összes erőit, mint *egy* uralkodó erőnek a megnyilatkozásait, elágazásait fogja fel akkor is, amikor sokisten-hívőnek látszik, csak látszik annak, mert egyes istenei — Renan igen elmés adatcsoportosítása szerint — nem egyebek, mint az uralkodó legfőbb és egyetlen erőnek különböző tulajdonságai. Az árja fajnak természetszemlélete és ennek alapján egész világfelfogása is egészen más.

A természet erőit külön elszigeteltségükben nézi, érzi és tudja s ezeknek a külön nézett, külön érzett, külön tudott erőknek a forrásait külön-külön isteni valóságokban keresi, megalkotja a sokisten-hívés, a polytheismus rendszerét. Ezeket a különbségeket, amelyek a nagy sémi és árja faj között mutatkoznak, Renan ősi, végtelen ideje tartó s beláthatatlan régiségben kezdődő természeti hatásokra viszi vissza. A sémiták sivataglakók; a sivatag pedig beláthatatlan örök egység, amely a gondolatot, a képzeletet s az érzést is ennek a nagy egységnek egységes erőforrásához vezetí vissza; — Renan elmés kifejezésével: „a sivatag maga is monotheista“ s a maga képére alkotja lakóit.

Renan felfogása ellen újabban olyan nézetek, felfogások merültek fel, amelyek Renannak a sémi és árja faj külön jellegére vonatkozó nézetét támadván, abban az irányban is hatni kívántak, hogy a faji jellemnek a történeti alakulásokban ne tulajdonítsunk olyan nagy fontosságot, mint Renan. Ezek az ellenkező nézetek nemcsak Renan nézete ellen irányultak, hanem általában az ellen a felfogás ellen, amely a faji jellegnek a történeti alakulatokban ilyen döntő szerepet tulajdonít. — Egy cambridgei angol tudós: Robertson Smith (Szmísz) két nagy munkában állítja össze rendkívüli ismeretgazdagsággal a történelemnek és az ethnografiának azt az óriási adatkészletét, amellyel Renan ellen haragra száll.

Ez a két munka: *Kinship and marriage in early Arabia* (A rokonság és a házasság az ősrégi Arábiában), 1885; és *Lectures on the religions of the Semites* (Felolvasások a sémiták vallásáról), 1889. Ebben a két munkában, azt az álláspontot foglalja el Smith, hogy a faji jellem kimutatása rendkívül nehéz és kevésbé fontos. Az egyisten-hívésnek Renan által tanított s a természet ősi hatásaira visszavitt eredetisége a sémitákra nézve egyáltalában nem tartható fenn, s ennek a nézetnek a támogatására az adatoknak rendkívüli gazdagságát csoportosítja. Goldzieher is az ő alapján áll s ő is annak a nézetének ad kifejezést említett értekezésében, hogy a faji jellemről, mint elsőrangú tényezőről egyáltalában nem lehet beszélni.

Azonban külföldön, úgy Német-, mint Franciaországban, a faji jelleg történeti fontosságának nézete inkább tért nyer, mint tért veszít. Hogy csak egy pár kiválóbb gondolkodót említsünk, ott van gróf Gobineau (Gobinó) Arthur József. Nagy munkája, az *Essai sur l'inégalité des races humaines* (Tanulmány az emberi fajok különbözőségről), 4 k., 1855 — egy ideig kevés figyelemben részesült, a kilencvenes években azonban Németországon egyikévé lett azoknak a könyveknek, amelyek ethnográfiai és népszichológiai kutatásoknak vezérgondolatait szolgáltatják. Sőt eszméinek a terjesztésére egy társaság is alakult. Gobineau nemcsak jelentékeny gondolkodó, hanem nem

közönséges képzelődő is volt, ami bizonyos óvatosságra int tudományos munkáival s ezeknek úgy adataival, mint eredményeivel szemben; de rendkívül mély és széles látókörű ember volt. Költeményeket is írt; van egy igen kitűnő költeménye az olasz renaissanceról („Renaissance“). Az ő felfogása szerint minden történeti fejlődésnek az oka a fajok természetében rejlik. A nemzetek keletkezése, sorsuknak változása, pusztulásuk és bukásuk nem azokban az okokban keresendő, amelyekben a történetfilozófia és a történeti vizsgálat keresni szokta (erkölcstelenség, fanatizmus stb.), hanem egyedül és kizárólag faji változásokban, azaz vérük megváltozásában. Mikor az uralkodó faj vére akként keveredik alsóbb fajkéval, hogy ez a keveredés megfosztja azoktól a testi és lelki tulajdonságoktól, amelyekkel nemzeti életét megalapította és fenntartotta, — akkor vége a nemzet életének. — Sokkal fontosabb ránk nézve egy másik munka: Le Bon Gusztáv könyve, a *Lois psychologiques de l'évolution des peuples* (A népek fejlődésének lélektani törvényei), 1898. Bevezetésében ennek a munkának a célját következőképen állapítja meg és tűzi ki: ismertetni fogja a fajok lelkét tevő pszichikai jegyeket, vizsgálja a *történeti fajok*nak az alakulását és lelki alkatát. Történeti, vagy másképen mesterséges fajoknak azokat nevezi, amelyeket már történeti időkben hódítások, bevándorlások, államéleti alakulások foglaltak történeti

egységbe. Tehát az az uralkodó jegy, amelyet Gobineau mindig szem előtt tart: a vér tisztasága, Le Bon rendszeréből már hiányzik. Ezeket az úgynevezett történeti fajokat az egyének lelki világa között kapcsolatot, közösséget képező psychikai jegyek szempontjából vizsgálja s ezen vizsgálatainak eredményeit adja elő könyvében. — Az ő okoskodása szerint minden fajnak van bizonyos állandó testi és lelki szervezete. Egy nemzetnek a lelkét bizonyos erkölcsi s szellemi, intellektuális tulajdonságoknak a kapcsolata alkotja. Ez a kapcsolat, az erkölcsi és intellektuális tulajdonságoknak ez a foglalata hosszú történeti fejlődésnek, a nemzet egész multjának az eredménye, az illető nép összes őseinek, valamennyi eleinek öröksége s minden cselekvésének a rúgója. Ezek a tulajdonságok a fajnak egyes tagjaiban változnak, de a fajt alkotó egyének többségében mindig megtalálhatjuk ezeket a közös tulajdonságokat, amelyek éppen olyan állandóak, mint a testiek. A fajnak egyes tagja nemcsak szüleinek a véréből való, nemcsak szülőinek testi és lelki tulajdonságait örökli bizonyos mértékben és bizonyos fokig, hanem „összes őseinek a productuma“, valamennyi őseiből van benne valami, úgyhogy minden egyes egyén nemcsak egyéni életet él, hanem egy kollektív életet is. Egy elhatárolt terület, egy ország lakosainak többé-kevésbé közös ősei vannak s így ennek az országnak a lakosai — az a történeti faj, amely ott él és uralkodik —

ezeknek a közös ősöknek testi és lelki tulajdonságait öröklük. Azok közt a befolyások közt, amelyek ezt a lelket kifejlesztették, amelyekből a lélek milyen volta függ, Le Bon kettőt tart különösen fontosnak: a közvetlen szülőket és az ősöket. Háttérben említi meg csak, Taine milieu-teóriájával polemizálva, a környezet befolyását. Az ember tehát szerinte mindig fajának a képviselője is; lelki világának az elemei, gondolkodása, képzelődése és érzése alkotja az illető fajnak a lelkét. Maga ez a lélek természetesen láthatatlan, de hatásaiban megfigyelhető, észrevehető. Állandó ez a lélek, nemcsak a jelenben él, hanem visszaterjed a múltba s előreterjed meghatározólag a jövőbe. Ez a lélek forrása és alapja nemcsak a politikai történetnek, hanem a hitéletnek, a jogéletnek és a művészi életnek is. Ebben a tekintetben különösen érdekes ránk nézve Le Bon könyve, amely a művészetet legelső sorban olyannak fogja fel és mutatja ki, mint amelyben a nép lelke, a faj lelki világa tisztán, világosan kifejezésre jut; mégpedig Ruskinnel egyetértve, az építőművészetet tartja ilyennek s az építőművészet emlékeit olyan bizonyítékoknak, melyekből legközvetlenebb és legbiztosabb következtetést vonhatunk a nemzeti léleknek a milyenségére.

Visszatérve fejtegetésünk fonalához, azt mondhatjuk, hogy amint az ilyen faji vonások különböző nemzetek közt külsőképen, testi alkotásukra nézve kimutathatók, épp oly bizto-

san felismerhetők a lelki élet körében is bizonyos ősi, öröklött, változatlan tulajdonságok, melyeket a történelmi idők rövid lefolyása alatt rájuk gyakorolt másnemű hatások nem tudtak kiirtani, hanem a nemzet minden, vagy legalább legtöbb tagjában örökölten megvannak.

A magunk irodalmában is találunk bizonyos faji vonásokat; olyanokat, amelyeket másként nem magyarázhatunk meg, mintha olyanoknak vesszük fel őket, amelyek megvoltak a nemzetben már akkor, mikor a történelemben megjelent s amelyek megvannak ma is, érvényesülnek a nemzet egész valójában, szellemi munkásságában s lelki világának minden néven nevezendő megnyilatkozásában. Ezekről a kérdésekről igazi tudományos pontossággal szólni nagyon nehéz, különösen a magyar fajt illetőleg. A magyar fajt ilyen szempontból tekintő vizsgálat ma még csak bölcsőkorát éli. Nagyon kevés az összegyűjtött adat s ezeknek is nagyrésze megbízhatatlan. Ebből a szempontból tulajdonképen csak a legújabb időkben indultak meg nagyobb buzgalommal, helyesebb szakértelemmel a vizsgálatok. Egy társaság is alakult — az Ethnographiai Társaság —, mely egyenesen ennek a kérdésnek a megoldását tűzte ki feladatául. Egyes tudósok is, különösen Török Aurél, nagy buzgósággal vizsgálódnak hol anatómiai, hol pszichológiai irányban a magyarság egyes jellemző tulajdonságainak gyűjtése körül. De ma még

nem vagyunk ott, hogy a magyar fajról akár anatómiai, akár pszichologiai tekintetben teljesebb képet állíthatnánk elő. Azonban ennek ellenére is népi életünknek, történeti adatainknak, különösen a magyar nép költészetének és a magyar műköltés történetének lélektani vizsgálata alapján kétségtelenül fellelhetünk és kimutathatunk egy pár vonást nemzetünk szellemi életében, irodalmában, művészetében, amelyek állandóaknak és egyetemeseknek látszanak s amelyekre nézve nem adhatunk más magyarázatot, mint azt, hogy ezek a tulajdonságok faji vonások, öröklött magyar tulajdonságok. Másutt lesz majd helyén való ezek közül a tulajdonságok közül felsorolni azokat, amelyeknek ősi voltára nézve már ma se lehet kéttségünk; itt példa kedvéért csak egyetlen egy ilyen vonást emelünk ki. Ez: az egyenes és nyílt fellépésnek, a szembeszálló bátorságnak az a rendkívüli megbecsülése, amellyel nemcsak a mai magyar nép lelkében, hanem ennek a léleknek történeti folyamából megmaradt minden nyilatkozatában találkozunk. Az egyéni erőnek csak szembeszálló, egyenes mérkőzésben való érvényesülését, csak a nyílt, becsületes harcot tartja magához méltónak a magyar. A cselvetést, furfangot, a fondorkodást megveti, még akkor is, ha ez lenne győzelmének egyetlen útja. Az erkölcsi felfogásnak ez a fontos mozzanata kétségtelenül faji vonás. — A hún monda akár magyar, akár idegenből kölcsönzött termék, — akár Attila népének a

töredékei szivárogtatták át még a Volga és Fekete-tenger mellett tanyázó magyarsághoz, akár a nagy birodalom rombadőlése után itt maradt népek tartották fenn a nagy király emlékét és juttatták el az itt hont nyert magyar néphez: az kétségtelen, hogy a magyarság a maga mondáiban Attilát és húnjait ősei-nek tekinti, Attilát a maga legrégebb s legnagyobb királyának mondja, külön nemzeti dicsőségének tartja, akinek a hatalmához kötötte mintegy a maga jogát ehhez a földhöz, amely Attila régi nagy birodalmának a közép-pontja volt. Ha így gondolkozott, ha így érzett Attila iránt, benne kétségtelenül egy nemzeti ideált alkotott magának, egy eszményt, amelyben a legmagasabb, legtökéletesebb fejlettségben látta azokat a tulajdonságokat, melyeket a maga magyarságában becsült. Az Attilamonda legnevezetesebb fordulópontja az, hogy Attila orvul megöli testvérét, Budát s ehhez az Attilához nem méltó orvtámadásnak a képzetéhez kapcsolja a magyar nép érzése annak az egész hatalmas birodalomnak a bukását. Az Isten megharagszik érte; Attila méltatlan arra a küldetésre, amelyre kirendelte s ezért húnjaival együtt elpusztul. Íme, már ebben a mondában megnyilatkozik ez a faji vonás, hogy a nyíltságnak, a szembeszállásnak a fogyatéka a legnagyobbat is tönkreteszi s hogy ez a legnagyobb átok, amely egyes embert, vagy egész nemzetet érhet s amely az Isten haragját legjobban kihívja. Ha végignéznünk a magyar

költészetben, különösen azon emlékein, amelyek a népi felfogáshoz közelebb állanak, vagy éppen belőle fakadtak, ezt a vonást mindig megtalálhatjuk. A magyarság különösen azért büszke minden győzelmére, mert szemtől-szemben, karddal kard ellen vívta ki és minden csatavesztését egészen a legutolsó forradalom bukásáig cselvetésnek, vagy árulásnak, — előtte a legmegvetendőbb motívumoknak — tulajdonítja. — Ennek a vonásnak az alapját nem kereshetjük másban, mint a magyarságnak ősi, faji mivoltában, amely egész életében állandóan kinyilatkozik, egyfelől azért, mert mint faji tulajdonság írókban, költőkben, tehát a faj legkiválóbbjai közé tartozókban is megvan, másfelől azért, mert ilyen ősi, faji tulajdonságuk lévén, feltétlenül megvannak azokban az előzményekben, amelyekkel a nemzet képzelete mindig foglalkozik.

Lássuk most a nemzeti erőnek második elemét: azokat a természeti hatásokat, amelyek között a faj fejlődik. Azt mondtuk, hogy a csupán öröklötteknek tekinthető faji tulajdonságok is bizonyos természeti viszonyok hatása alatt erősödtek meg, csakhogy míg azok a természeti viszonyok, amelyek a fajnak, mint ilyennek a fejlesztésére, faji tulajdonságainak az erősítésére hatnak, nincsenek szemünk előtt, történet előtti időkbe esnek, — addig itt olyan természeti viszonyokról van szó, amelyeket ismerünk, amelyeket megfelelő pontossággal kimutathatunk, amelyek szemünk előtt hatnak

s ennél fogva az ok és okozat közt a kapcsolatot nagyobb biztossággal, nagyobb határozottsággal megállapíthatjuk, világosabban megérthetjük a természeti viszonyok és a faj pszichikai és fizikai mivolta között levő oki összefüggést. Ezeknek a természeti viszonyoknak két mozzanatát különböztethetjük meg: az *ég-hajlatot*, amely lehet hideg, vagy meleg, esős vagy száraz, napfényes vagy ködös; és a *talajt*, amely lehet termékeny vagy terméketlen, hegyes-völgyes vagy sík, tenger melléki vagy szárazföld. Annak a földterületnek, amelyet egy nemzet elfoglal, a természeti viszonyai mind szemmel látható befolyást gyakorolnak az illető nemzetnek úgy testi, mint lelki fejlődésére. A természeti hatásoknak az állandósága bizonyos életmódnak a kifejlődését, az életszükségleteknek bizonyos módon való kielégítését hozza magával. A tenger melléki nép hajóssá lesz, a folyammelléki halásszá, a terméketlen földnek a népe nomáddá, a hegyeknek-bérceknek a népe vadásszá. A tengerparti embernek ennél fogva egészen más az életmódja s egészen más a külső és belső valója is, mint a szárazföldi emberé. Bizonyos az, hogy egy-egy nemzet sok százados, ezredéves fejlődésében, ezen természeti befolyások alatt nemcsak testileg, hanem lelkileg, erkölcsi tekintetben is sajátos egyéniséggé fejlődik.

Tovább menve, bizonyos az is, hogy az efféle természeti befolyásoknak a művelődés kezdetlegesebb fokán sokkal jobban, sokkal erősebben

ki van téve az ember, mind a kultúra magasabb fokán. A barbár ember fejlődésére, alakítására a természeti viszonyok sokkal nagyobb, mondhatjuk határozó befolyást gyakorolnak, mint másokéira. A természeti viszonyok alakító erejével szemben a fogékonyságnak ez a különbözősége nagyon könnyen felfogható. Az a kör, amelyben élünk, az a világ, amelyben napjainkat leéljük, határozó ránk nézve. Minél inkább természeti életet él valaki, minél közelebb van a természethez — mint a kezdetleges művelt-ségű ember — annál nagyobb a befolyása rá ennek a természetnek. Minél inkább egy az embernek az élete a természettel, minél erősebb kötelékkel van hozzákapcsolva, minél inkább függ a természettől életszükségleteinek a ki-elégítése; annál inkább határozó ennek a természetnek az élete az ő életére nézve. Mikor az angol nemzet új éghajlati- és talajviszonyok közé került, mikor Indiát meghódította, vagy Észak-Amerikában terjeszkedett, oda már régi kultúrát, régi tudományt, nyelvet, szokásokat, vallást, ipart, kereskedelmet vitt magával. Az életfenntartásnak ezekkel a segédeszközeivel már el lévén látva, a ránézve idegen, szokatlan élet, égalj és talaj, a mellyel ott találkozott, nem gyakorolhatott rá olyan erős átalakító befolyást, mint gyakorolt egy barbár népre. Amerikába kerültek mint rabszolgák afrikaiak, szerencsenek is. S a szerencsen ember már teljesen más lett szokásaiban, életmódban, modorban, mint amilyen afrikai rokona; teljesen át-

alakította az amerikai élet és természet, míg az angol Amerikában is ugyanaz maradt, ami Angliában volt. Pedig az afrikai élet, amelyet a szerencsen az amerikaival cserélt fel, sokkal inkább eltérő volt ettől, mint az angol! — De ennek ellenére is: nincsen nép, nincs nemzet, a művelődés akármilyen fokán, amely teljesen kivonhatná magát a természeti viszonyok hatása alól, amely erősebb vagy gyengébb nyomát ne viselné magán annak a természetnek, amelyben él talán századok óta. Az angol ember is átalakult Amerikában valamennyire, de nem olyan nagy mértékben, mint ahogy átalakult volna, ha barbár állapotban került volna egy idegen éghajlat alá és talaj hatásai alá. Ezek a viszonyok is közrehatnak jelentékeny mértékben arra, hogy a nemzetet külön egyéniséggé fejlesszék; közrehatnak, hogy a nemzet és a nemzetnek minden fia megkülönböztethető legyen és különbözzék is külsőleg és belsőleg minden más nemeztől és minden más nemzet fiaitól. Ha már a természet alakítólag hat a nemzet lelkére, akkor ennek a befolyásnak meg kell jelennie az illető nemzetnek az irodalmában is, mert ez a nemzet lelkének a visszatükröződése. — A természeti hatás tehát egyik ága a nemzeti tényezőnek, egyik forrása annak, amit nemzeti erőnek nevezünk.

Hogy a természeti viszonyok ereje a szellemi élet körében hogyan érvényesül, hogy az irodalom és költészet különböző ágaiban milyen nevezetes alakító befolyást gyakorol nemcsak

irodalmi tárgyakkak, hanem irodalmi formáknak a kifejlődésére is: arranézve igen világos és találó példát szolgáltat annak a költői ágnek a fejlődése, amelyet egy szóval *epikai dalnak* nevezhetünk. Egészében tekintve kisebb elbeszélő költeményeket értünk alatta, amelyekben a nép azokat az eseményeket beszéli el lehető röviden, amelyek élete köréből s életének változásai közül erősebb benyomást gyakoroltak érzésére és képzeletére. Ez az epikai dal egészen másképen fejlődött északon, mint délen s ezen a két szélső határon belül szintén megállapíthatunk még különbségeket, amelyek szerint más az északi skót, más az ír, norvég, dán, breton epikai dal és más a déli olasz, más a spanyol, oláh, szerb. A fejlődés ezen eltérő voltának a magyarázatát, okát egészen világosan megtaláljuk azoknak a természeti viszonyoknak a különbözőségében, amelyek között az északi és a déli népek élnek s azon természeti viszonyokban, amelyekre nézve a skót föld és ég különbözik a norvégtól, írtól s a spanyol különbözik az olasztól stb-től.

Északon az élet mostohább, a föld terméketlenebb, a munka nehezebben megy és szűkebben fizet, ennél fogva az embereknek sok és nehéz a dolguk, kevés a pihenőjük, alig szakíthatnak időt a mulatságra. A költészet pedig az emberi lélek pihenője. Költeményt, mesét akkor és addig hallgat az ember, amikor és ameddig ráér, a napnak azon óráiban, amelyeket pihenésre, a maga gyönyörködtetésére szánhat.

Erre a gyönyörködésre, erre a pihenőre, amely történetek elmesélésére és meghallgatására szolgál, az északi ember kevésbé ér rá; de a léleknek szüksége van erre az izgalomra, épp oly szüksége, mint a déli ember lelkének. Óhajtja, de nem tölthet vele sok időt. Röviden kell végeznie evvel az úgyszólván életszükségletével, röviden kell elmondania azt, ami mondanivalója van s meghallgatására is kevesebb időt fordíthat. Ebből fejlődik, hogy az északi mesemondó csak a legfőbb dolgokra szorítkozik, röviden és sokszor szaggatottan beszél, siet a cél felé. Ebben az egypár tételben — a tárgyak rövid összefoglalása, szaggatott berendezése, siető elmondása — már megkaptuk az északi epikai dalnak egy olyan jellemző elemét, amelyikre nézve különbözik a déli népek epikai dalától s ezt visszavittük bizonyos természeti hatásokra, illetőleg arra az életmódra, amely az ottani viszonyok közt szükségszerűen kifejlődött.

A hegyes északon bércek, havasok emelkednek, szakadékok állják az emberek útját, az ember életét jóformán egy-egy völgybe szorítják, elzárják a szabad kilátást, megszakítják a közlekedést, rendkívül megnehezítik a távolbahatást. Ezekén kívül az ég sokszor, majdnem egész éven át borult, hó, eső esik, ködök szállnak alá. Ezek is akadályozzák nemesak a távolbalátást, hanem a tiszta, világos szemléletet is. Mi következik ezekből a természeti viszonyokból? Az északi emberben, a zordon,

ködös, hegyes vidék lakójában is megvan az emberi léleknek az az egyetemes törekvése, hogy szeretne mennél többet látni, tudni, — látni azt is, amit a természet elzár előle, tudni azt is, ami homályos; de látásának és ennélfogva tudásának is a köre nagyon korlátolt, mert testi szemeivel nem hathat át a köd függönyén és a bércek korlátján. A köd, mint egy nagy függöny zárja el előtte azt a távolabbi életet, amelyről neki csak sejtelme van, amint a színház közönsége csak sejti mi történik a színpadon felvonásközben. A hegyi ember egész életét ilyen felvonásközben, leeresztett függönyök előtt tölti. Az igaz, hogy a rendezőt, ennek a színpadi életnek a lelkét felvonás alatt se látjuk, de legalább magát az életet látjuk. Az északi ember is látni, tudni szeretné s mikor testi szemeivel nem láthat, lelki szemeire szorul, ezekkel akar többet látni és tudni. Így aztán a lelke megnépesedik látomásokkal, kísértetekkel, szörnyekkel, csodálatos alakokkal s mindazt, amit nem lát, amit nem ért, képzeletének csodálatos képeivel és alakjaival akarja magának megmagyarázni. Az északi népeknek ezekre a csodálatos alakokra, látomásokra való hajlama, ezekben való hite, természeti viszonyokon alapszik. Ahol nem lát, ott képzel, aminek a következtében képzelőtehetsége fejlődik. A hegyi lakó mindig babonásabb, mint a síklakó, képzelése erősebb, ami forrása annak, hogy azt a csekély képzetkört, képzettökét, ami az ő szűk világában összegyűl lelkében, a

legszélesebb, legbonyolultabb kombinációkba hozza, kísérteteket lát, ezekről képzelődik, ezekben hisz. Itt van az északi epikai dalnak a kísérteties jelleme, az a nagy szerep, melyet az északi népek epikai dalában a csodák, szörnyek, kísértetek játszanak.

Északon, a hegyes vidékeken az élet, éppen az éghajlati és talajviszonyoknál fogva nagyon nehéz, az embernek a létért való küzdelme, önfenntartásáért folytatott harca nagyon súlyos. Hadakoznia kell folyton a természet mostoha-ságával, zivatarával, vészeivel. Majd a bércék csúcsain jár folytonos veszedelmek között, majd pedig a völgyek titokzatos mélységeiben. Vadászszákmányát a hegyek szakadéka, örvényei közt keresi; ha gabonát vet, lassan érik, nehéz munkával kell megvédelmeznie a szél s a viharok ellen; ha tengerre szólítja a sors, ennek a viharaival, háborgásával kell megharcolnia. Az életnek ez a nagy küzdelmessége s hogy mindig viharral áll szemközt, testét megerősíti, de lelkét is megedzi, veszedelmekkel, viharokkal nagyon könnyen száll szembe s a maga testi és lelki edzettségénél fogva képzelete is mindig efféle harcokkal, veszedelmekkel foglalkozik, amelyekben test és lélek próbára van téve s megállja a helyét. — Így fejlődik ki képzeletükben és jellemükben az erőszakosság, amelynek a képeit költészetükben is legjobban szeretik kifejezni. Szenvedélyek összeütközése, harcok, ellenállások, tengeri és szárazföldi rablókkal való küzdelmek a legked-

vesebb motívumok, sőt az a bátorság is, amely ezeknek a rablóknak az életében nyilatkozik, érdeklí őket, tetszik nekik.

Így tehát az epikai dal jellemző mozzanatai közül egy párat visszavittünk a természeti viszonyokra. Az északi népek világfelfogása, amely epikai költészetükben kifejezésre jut: a kísértetekben, csodákban való hit a természeti jelenségeknek ilyen csodákkal való megmagyarázása, — a természeti viszonyokból sarjad; a tárgyaik — azok a küzdelmek, tengeri viharok, rablókalandok — a természeti viszonyok között kifejlődött életmódjukban találják magyarázatukat; a rövid, szaggatott előadásmód, amelyet balladás előadásnak nevezünk, szintén ezekből a természeti viszonyokból következik. — Ilyen az északi népek epikai dala, amelyet *balladának* nevezünk.

De az epikai dal nemcsak így fejlődött. Más határok alatt folyt fejlődése legalább stílusban más eredményekre is vezetett. A déli epikai dal mindazokra a jegyekre nézve, amelyeket megkülönböztetőleg emeltünk ki a balladában, némi eltérést mutat ettől, aminek az okát megint a természetnek, a lakóhelynek, éghajlatnak, talajnak a befolyásában kereshetjük. Amint a déli ég, a déli természet különbözik az északitól, éppen úgy mássá lesz szükségszerűleg a déli embernek az életmódja is azoknak a természeti viszonyoknak a hatása alatt, amelyek között életét folytatja. Míg az északi természet szegény, addig a déli általában gazdag,

a föld bővebb termésű, az emberek sok helyütt egészen munka nélkül, a legtöbb helyütt kevés munkával, megerőltetés nélkül szolgáltatja azt, amiből megélhet. Emellett az északi éghajlat hideg, úgyhogy az északi embernek arra a szakadatlan megfeszített munkára még azért is szüksége van, hogy a test fenntartására megkívánt meleget megszerezze és fenntartsa magában. Délen ellenben igen gyakran olyan nagy a melegség, hogy az emberek dolgozni nem is igen tudnak, pihenéssel kell nekik erőt gyűjteni arra a kevés munkára is, amelyet kénytelenek végezni. Délen többet pihennek, sőt henyélnek; ennél fogva ráérnek többet beszélgetni, hosszabb meséket mondani s hallgatni. Ebből aztán az következik, hogy a déli ember, ha van valami mondanivalója, nem azt keresi, hogy lehetőleg röviden, csak a leglényegesebbekre szorítkozva beszélje el, nem kénytelen elhagyni mindazt, ami fölösleges, hanem felcifrálja történetét mindazzal, ami némi érdeklődést kelt benne. A természeti viszonyok hatása alatt, ezen természeti feltételek között kifejlődött életük módja következtében nem ragaszkodnak ahhoz a rövidszavú, sietős, drámai formához, amilyenné fejlődött északon az epikai dal formája, hanem hosszan mondanak el mindent, kedvökre mesélgetnek, hosszan elidőznek a nekik tetsző és a mások tetszését is felkeltett jelenségeken. S ez már nagy különbség formában és előadásmódban az északi és a déli epikai dal közt!

A déli ember lakóhelyét, még ha hegyes vidék is, az esztendő legnagyobb részében nap süti; ködöt alig látnak, eső is ritkán látogatja őket. Ez az éles világítás, ez a folytonos verőfény a déliek szemét hozzászoktatja a színekhez, a színek különböző árnyalataihoz, mélységeihez, szeszélyes játékhöz. A déli emberek az ég mély kékjének, a mező aranyos zöldjének, a tenger csodálatos színváltozásainak, a légköri pára változatos színtükrözéseinek legelevenebb, legváltozóbb színhatásai, színjátékai között élnek. Az északi ember jóformán sohasem lát igazi színt. Ebből az következik, hogy a déli emberekben a természetnek azok a csodálatos, változatos, folyton előttük levő színhatásai kifejlesztik a színekben való gyönyörködés hajlamát és kedvét. Ha a művészettörténetben Velencére gondolunk, ahol a legfényesebb, legmagasabbra emelkedett színező iskola fejlődött Tiziannal, Paulo Veronesevel, Tintorettoval, ennek a történeti fejlődésnek az okát is természeti jelenségekben találhatjuk meg, mert alig jelölhetjük ki egy pontját is földünknek, ahol az ember olyan változatos és gazdag színhatásoknak lenne kitéve, mint Velence, tengerével, márványpalotáival, csodálatos egével s azokkal a párázatokkal, amelyek a tengerből folyton szállanak s a napfényt ezerféleképen törik meg és verik vissza. — A déli embereknek ezt a színekhez való szokottságát, ezekben való gyönyörködését költészetükben, meséikben, dalaikban is megtaláljuk. Szeretnek mindent kiszí-

nezni, lefesteni, hogy képzeletükben is mintegy a maguk színeivel, jellemző erejével, változatosságaival állítsák elő a jelenségeket, a dolgokat. Ez a színekben való leírás, a leírásnak ez a színekben való tetszelgése is feltételezi az elbeszélésnek nagyobb terjedelmét.

A déli emberek, akár síkon, akár hegyen laknak, a légkör nagyobb tisztaságánál fogva világosabban láthatnak, tisztábban szemlélhetnek magok körül mindent, mint az északiak s ennél fogva nem kell képzelődniök s nem is képzelődnek annyira, mint az északiak. Kétségtelen, hogy a déli népek meséiben, mondáiban, dalaiban is sok a csodálatos, de ha összehasonlítjuk ezt a csodálatost az északival, látni fogjuk, hogy a déli ember a csodálatost is sokkal tisztábban látja, mint az északi. Azok a körvonalai bizonytalan voltánál fogva borzalmas szörnyalakok, amelyekkel tele van az északiak képzelete, a délieknél alig találhatók fel. Ők is képzelnek maguknak egy csodálatos világot, de ezt sokkal közelebb hozzák képzeletükben a világnak ahhoz az úgyis eléggé gazdag és színes képéhez, amelyet szemlélhetnek. Ez a csodálatos világ sokkal színesebb, gazdagabb s ennél fogva sokkal derültebb és vidámabb, mint amilyen az északi ember lelkében megszületik és él.

Ime, ezek a természeti viszonyok alakítják mássá a déli ember lelkét, mint amilyenné az északi ember lelke alakul s ebből a lélekből egy más stílje, egy más formája fejlődik ki az epi-

kai dalnak, az, amelyet *románcnak* szoktunk nevezni. Ez már nem annyira szűkszavú, nem annyira drámai alakú, mint az északi; tárgyai sem annyira gyilkosságok, erőszakosságok, rablókalandok, mint az északinak; motívumai közt se játszik olyan nagy szerepet a borzalmas, mint északon; — a legtöbb esetben tréfálva, enyelegve, körülményesen, világosan beszéli el azt a történetet, amely hatott rá.

Íme látjuk, hogy az emberi szellemnek kétségtelenül egy tőről fakadt, egyazon benyomásokból keletkezett költői megnyilatkozása, amikor azoknak az eseményeknek, amelyek figyelmét felkeltették, érzését megindították, képzeletét foglalkoztatták, kifejezést ad, északon és délen formailag és tartalmilag egészen más-képen fejlődött; — még pedig azon természeti feltételek különbözősénél fogva, amelyek az északi és déli ember élete módját, külső és belső valóját eltérővé alkották. Ott balladává, itt románccá lett az epikai dal.

Csak nagy vonásokkal és általánosságban vázoltuk az északi és déli életet; azonban ezeknek a maguk körében is megvannak kisebb különbségeik s ezek megint eltéréseket, különbségeket fejlesztenek ki annak az embercsoportnak a külső és belső világában, élete módjában, amely ezeknek a hatásoknak ki van téve. Így alakulnak ki a nemzeti különbségek északon is, délen is s ezekhez képest a balladának is, a románccnak is különböző stílfajai.

A magyar epikai-dalgyűjteményekben is vannak olyanok, amelyek hegyesebb talajon, zordonabb éghajlat alatt s olyanok, amelyek sík vidéken, melegebb nap alatt születtek. Az előbbieket a székelység, az utóbbiak a magyar alföld epikai dalai. Az eltérés ezek között természetesen nem olyan nagy, mint az északi ballada és a déli román közt. A székely és az alföldi magyar egy faj s már ennél a faji közösségnél fogva sem kereshetünk testi és lelki valójukban, lelki világuk megnyilatkozásában olyan nagy eltéréseket, olyan szembetűnő különbségeket, mint amilyeneket találunk a germán és a román költészetben, amelyek nemcsak különböző éghajlatnak, különböző talajnak, hanem különböző fajú népeknek is a termékei, — nem is számítva azt, hogy a két faj lakóhelye közé sokkal nagyobb távolság esik, mint az, amely a székelységet és a magyar alföldet elválasztja egymástól. Mégis a székely és a magyar-alföldi balladák között megtaláljuk körülbelül ugyanazokat a különbségeket, amelyeket az északi és a déli epikai dal között megállapítottunk, csakhogy kisebb mértékben.

A magyar népköltészet balladatermését még igen csekély és igen jelentéktelen példákban mutatja be Erdélyi Jánosnak a *Népdalok és mondák* című, 1846—48. között megjelent 3 kötetes gyűjteménye, az úgynevezett első Kisfaludy-társasági gyűjtés. Ennek a II. kötetéhez a magyar népköltésről írott tanulmányában azon az állásponton áll Erdélyi, hogy a

magyar népköltés igen gazdag dalokban és mesékben, de balladákban rendkívül szegény s ami van, az is nagyon jelentéktelen. 1858-ig körülbelül ez volt az általános vélemény. Ekkor jelent meg egy kolozsvári ujságban a *Barcsai* című székely ballada. Erről maga Erdélyi írt egy tanulmányt, amelyben annak a reményének adott kifejezést, hogy arról a vidékről, ahol a nép lelke ezt az igazán megragadó balladát alkotta, kétségtelenül több ilyenemű termék is kerülhet elő. Nem kellett sokáig várni, hogy Erdélyi reménye teljesedjék, még pedig sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy ő maga is ki merte fejezni. 1863-ban megjelentek Kríza *Vadrózsái*. Ez a székely népköltési gyűjtemény különösen balladák tekintetében olyan gazdak termést mutatott be, hogy az egész magyar irodalmat bámulatba ejtette. Akkor aztán az a nézet merült fel, hogy a székelységnek van igen gazdag és értékes balladaköltése, de már a síkon lakó magyarságnak a természeti viszonyai nem alkalmasak a balladaköltészet kifejlesztésére, az igazi magyarságtól lakott vidékekről alig várhatunk jelesebb balladákat. Azóta ez a vélemény is meg van cáfolva. A Kisfaludy Társaság újabb *Népköltési Gyűjteménye*, amely 3 kötetben 1872—82. jelent meg, a dunántúli és a magyaralföldi vidékekről igen gazdag balladatermést mutat be. Ezt rendkívül meggazdagította még Kálmány Lajos gyűjtése, aki 1877—78. két nagy kötetet adott ki *Koszorúk az Alföld vadvirágaiából*

címmel s 1881—91. három kötetet *Szeged és népe* cím alatt. Úgy, hogy ezekután a nagy gyűjtemények után már szó sem lehet arról, hogy a magyar népköltés olyan szegény balladákban, mint ahogy Erdélyi még 1847-ben fájdalommal jelezte; ellenkezőleg igen gazdag anyaga van előttünk ezekben a gyűjteményekben úgy a székely, mint az alföldi balladaköltésnek s gazdag anyaga az összehasonlításnak is a kettő között tárgy, forma és felfogás tekintetében.

Az erdélyiek általában balladásabbak: rövidebbek, szaggatottabbak, drámaiabbak, az összeütközések bennök erősebbek, sőt erőszakosabbak, kibékíthetlenebbek, a csodálatosnak sokkal nagyobb a szerepe bennük, babonásabbak, sűrűn fordulnak elő bennök látomások, víziók. A magyaralföldiek terjedelmesebbek, kényelmesebbek, elbeszélőbbek, józanabbak. A székelyek strófákba se szedik balladáikat, mert ezt a szerkezetet olyannak érzik, ami bőbeszédűségre ösztönzi az embert. Ezek a különbségek mind visszavihetők azokra a természeti különbségekre, amelyek között az erdélyi és az alföldi ember él.

De még egy nagy és nevezetes különbséget állapíthatunk meg közöttük. A székely balladák, noha igazi történeti ballada közöttük. nincs, olyan, amelynek hőse jelentékenyebb történeti személy, tárgya valami országos esemény volna, mégis tele vannak történeti vonatkozásokkal a török-, a hajdú és a bújdosó

világból s tele vannak történeti nevekkal (Szilágyi, Hajmási, Báthori, Barcsai). Tele vannak vonatkozásokkal még a régi mesés hajdanra, a pogány korra s a keresztyénység első korára (Királyfi, Júlia szépleány); török vonatkozású egész sereg van (Szilágyi és Hajmási, A fogoly katona, Fogarasi, Boriska, Oláh Gerő), sokban a szabad hajdúk, a bújdosó szegénylegények világára történik vonatkozás (Barna Péter dala, Bíró Szép Anna, Molnár Anna). Ezek a történeti vonatkozások és nevek azt bizonyítják, hogy ezek a balladák régebbi idők termékei s régibb idők óta őrzi a székelység emlékezete őket. Ez megint annak a bizonyosága, hogy ebben a népben erősebb a történeti tudat, mélyebb a történeti érzés; ami nem országos történeti is, szeretik ebbe az országos történetbe iktatni s ennek a neveit alkalmazni a maguk szűkebb világának hőseire, embereire. Hogy a történeti érzék, a történeti hajlam a székelységben erősebben megmaradt, határozottabban nyilatkozik, ennek a forrását megint természeti viszonyokban kell keresnünk. A hegyek magát a közöttük élő népet is elzárják, elkülönítik s az így elzárt népben egyes régi eseményeknek az emléke jobban megmarad s egyes eseményekhez fűződő hősök neveit inkább adja a maga alakjainak. A hegyi nép nincs úgy kitéve a különféle benyomások áradatának, amelyek elé a hegyek korlátokat emelnek, mint a síkon lakó nép. Őt több emlék köti a múlt eseményeihez, több alkalma van

ezen események emlékét megőrizni, mert jobban is ragaszkodik a maga kis területéhez, nehezen hagyja el, ritkán vándorol. A síkon folytonos a változás, könnyű a jövés-menés, nagyon egyszerű, semmi bajjal sem jár az egyik helyről a másikra való költözködés. De annál fogva is könnyebben elmosódnak ezek az emlékek, mert a síkon bajosabb az egyes események emlékét valami feltűnő természeti alakulathoz kötni, minthogy ilyen alig van. Ez az oka annak, hogy majdnem minden alföldi balladánknak tárgya a betyáréletből, a rablóvilágból van véve, vagy szerelmi viszonyoknak az elbeszélése, míg történeti tárgya jóformán egyetlen egy alföldi balladánknak sincs.

Ime a székely balladának ezt a két vonását, nagyobb drámaiságát és erősebb történeti hajlamát visszavezettük a természeti viszonyoknak arra a különbségére, amelyet a hegyes, szűkentermő székely föld és a sík, gazdag magyar alföld között találunk.

A „közélet“ kifejezésben a nemzetnek politikai szervezetét, jogrendjét, vallásos életét, társadalmi mivoltát, gazdasági fejlődését és ennek a milyenségét szoktuk összefoglalni. Azok az intézmények, amelyek között egy nemzet él és fejlődik, hosszú időn keresztül befolyást gyakorolnak rá, a tartós helyzetekkel állandósult viszonyok századokon keresztül hatnak rá és befolyanak alakítására. Így a politikai intézmények, amelyekkel a nemzet egy renddé van szervezve s amelyek megszabják az egyes-

nek az összességhez való viszonyát, jogait és kötelességeit; a vallás, amely a nemzetnek belső életét, legmélyebb érzéseit, lelkiismeretét kormányozza; a jogrend, amelyet a nemzet kifejtett magának s amely egész életét szabályozza, renbentartja; a társadalmi felfogások, szokások, amelyek között mindennapi életét folytatja s amelyeknek a befolyása alatt ítéli meg legnagyobb részét azoknak a jelenségeknek, amelyekkel mindennapi életében találkozik: — mindezek a nemzet minden egyes tagjára hosszú időn keresztül óriási nyomást gyakorolnak. S mindennek a nyoma, amelyet a nemzet lelkében megtalálunk, feltalálható természetesen ennek a léleknek abban a kifejezésében is, amelyet irodalomnak nevezünk.

Magyarországra gondolva, a magyar szellemi élet fejlődését eléggé világossá teszi az a tétel, melyből kiindultunk. Magyarország történeti életének a kezdetétől fogva szabad intézmények között élt, alkotmányos ország volt s ez az alkotmány a nemzet minden tagjának megszabta jogkörét és kötelességeit s nemcsak követelően állott vele szemben, hanem a maga alkotmányosan biztosított jogai tekintetében védelmezően is. Ez az alkotmány az ország lakossága azon részének, amelyet egyedül tekintett a régi magyar alkotmány nemzetnek, t. i. a nemességnek, mindig biztosította a közdolgozókba való beleszólás jogát; de ezért a jogért kötelességévé tette a haza védelmét. Ez volt az alapgondolata a régi magyar rendi alkot-

mánynak. Most már az a százados történeti élet, amely ennek a politikai vezérgondolatnak s azoknak a közjogi intézményeknek az uralma alatt folyt, amelyekben kifejezésre jutott ez a vezérgondolat, milyen hatással kellett, hogy legyen a nemzet lelkének alakítására. Szükségképen nem annak a jellemvonásnak az erősödése jár-é ezzel a történeti étellel, amelyet mint faji jellemvonást emeltünk ki a magyarnál? A nemzeti lélekben nem az egyenességnek, a bátorságnak, a helytállásnak, a szembezállásnak a gyarapodását, még mélyebbre gyökerezését kell-é feltennünk egy olyan nemzetnél, amely ilyen viszonyok, ilyen politikai vezérelvek mellett folytatta életét? A magyar önérzetnek a politikai intézmények által való táplálása annyira ment, hogy hosszú időn keresztül a magyar nemesnek megadta a törvény azt a jogot, hogy királya ellen fegyverrel támadhasson, ha a király az ország alkotmányát megsérti. Ez az úgynevezett *jus resistendi* 1222-től 1687-ig a magyar közjognak egyik sarkalatos tétele volt. — A magyar nemesnek a maga széles jogköréért védelmeznie kellett a hazát. S ezt meg is tette sok századon keresztül. Ez a folytonos fegyverben állás szükségképen kifejlesztette benne a *katonai erényeket*: a bátorságot, az ügyességet s a testi erőnek nagy megbecsülését. — Erkölcsi tekintetben alig mutathatnánk a magyar történet egész folyamában sülyedtebb korra, mint amilyen Mátyás király halálától, a Jagellóktól

kezdve a XVI. század egész folyamán a nemzeti harcok kezdetéig élénk tárul. Mindannak, amit politikai tekintetben, erkölcsi értelemben nemesnek, jónak, igaznak tartunk és mondunk, rendkívül kevés nyoma van. Ha elolvassuk akármelyik történetből azoknak a viszonyoknak a rajzát, azoknak a közállapotoknak a leírását, amelyek a mohácsi vészt megelőzték, erkölcsi tekintetben visszaborzadunk a magyar életnek, különösen a magyar nemesi életnek attól a képétől, amelyet ezek a viszonyok felmutatnak. Önzés, pártoskodás, kapzsiság, féltékenység, hitelenség, tiszteletlenség mindenfelé! Alig nevezhetjük az erkölcsi süllyedésnek olyan nemét, amelynek kiáltó példáival ne találkozánk azokban az emberekben, akiknek a vezetése alatt áll az ország akkor, amikor a mohácsi vész közeledik. A főúrnak jobbágyaihoz s papjához, a papnak híveihez s mindezeknek királyukhoz való viszonya: az erőszakosság, erkölcstelenség, hitelenség kiáltó példái majdnem kivétel nélkül. Talán Tomori Pál az egyetlen ember, akiben nemcsak a középkor erőszakosságai, hanem a középkor erényei is élnek. És mi történik Mohácsnál? Ezek az emberek, akik gyűlölik, zsarolják egymást, akik kapzsiságukban, féltékenységükben számba se veszik a haza javát, a legbámulatosabb hősi halált tudnak halni! És nem is csak kényszerűségből! A mohácsi csatában az erkölcsi felemelkedésnek, a hősiségnek bámulatos példáját látjuk. Mintha csak azt akarták volna mu-

tatni, hogy meg tudnak halni a hazáért, ha kell! Ez a katonai erény, ez a büszkeség a maguk hősiségére s arra, hogy itt az alkalom megmutatni hősiségüket: expiálja előttünk egész életüket, kiegyenlíti mindazt, ami rossz volt életükben; ahogyan expiálja később Zrínyi Miklós hősi önfeláldozásával egész életét, amely a legsötétebb bűnökkel volt tele. — A magyar irodalomban is megtaláljuk ezeket a vonásokat: a nemesi önérzetet s a hadi élet kultuszát egészen Kisfaludy Sándorig jóformán minden költőnél. — Ezeken kívül az idegen uralkodók, idegen tanácsosok folytonos, századokon keresztül folytatott törekvései a magyar nemzeti szabadság elnyomására, a magyar nemzeti érdekek visszaszorítására, kifejlesztették a magyar nemzetnek még egy másik jellemző vonását, *az ellenzéki hajlamot*, amely költészetünket szintén nem kis mértékben befolyásolja és jellemzi.

Mint a nemzeti erő első tényezőjéről, már szólottunk a fajról s most méltán merülhet fel az a kérdés, hogy ha a fajt, mint a nemzeti erőnek egyik tényezőjét megismertük, mi szükség még külön beszélnünk a nyelvről. És mégis szükséges. Szükséges, mert a népeknek és nyelveknek, a fajoknak és beszédüknek a története sok olyan példával áll elő, amelyekből azt látjuk, hogy a fajok cserélik, változtatják a nyelveket. Franciaország ősi lakosai a római uralom előtt *kelta* nyelven beszéltek s ezt a nyelvet a római foglalás következtében mással, a

latinnal cserélték fel. Az Elbától északra lakó népek, a poroszok még ezer éve szlávul beszéltek s most germán nyelven beszélnek. Izland és Norvégia lakói még 800 évvel ezelőtt teljesen egy nyelven beszéltek; ezt az izlandiak meg is őrizték, Norvégiában pedig dánná vagy dán-norvéggé fejlődött. Ezek a változások legalább egy nyelvtörzs keretében történő változások; de nagyobb nyelvváltozásokat is látunk, amelyek nem egyazon nyelvtörzs keretében maradtak, hanem bizonyos fajok megcserélték nyelvüket, felvettek olyan nyelvet, amely nem is egy törzsből való az ő eredeti nyelvükkel. Az afrikaiak, akiket rabszolgául szállítottak át Amerikába, ma angolul beszélnek; az amerikai benszülöttek nagy része ma spanyolul beszél. De erre a jelenségre közelebből is találhatunk példát. Volf György nyelvtörténeti kutatásai majdnem kétségtelenné tették, hogy azok a szláv népek, amelyeket a honfoglaló magyarság itt, különösen az ország nyugati és északnyugati részében talált, beolvadtak a magyarságba, eredeti szláv nyelvüket felcserélték a magyarral, tehát egy olyan nyelvvel, amelynek ősrökonsága se mutatható ki az ő nyelvükkel. — Taylor, a kitűnő angol anthropológus és etnografus antropológiájában azt mondja, hogy *az emberi nyelv nem származásnak, hanem neveltetésnek a jegye, bélyege*. Legtöbb esetben, legközönségesebben az embert szülői nevelik s ennél fogva azon a nyelven beszél, amelyet szülői beszélnek. De más példák is állnak

előttünk. Igen sok eset van, amikor a gyermek más kézre kerül, más emberek nevelése alá jut. A nemzetekkel is így történik. Más nevelés, más uralom, más hódítás alá jutnak s ezzel az új neveléssel, új hódítással változtatják nyelvüket, új nyelvet tanulnak, amely sokszor még nem is egyazon nyelvtörzsnak a származéka az ő eredeti nyelvükkel.

De nemcsak a népek cserélik, változtatják így bizonyos körülmények között a nyelvüket, hanem maguk a nyelvek is változnak bizonyos hatások alatt. Az előbbi természetű változásokkal — mikor a népek nyelvet cserélnek — s okaikkal az etnográfia és a történettudomány foglalkozik, azoknak a változásoknak a kutatásával, megjelölésével pedig, amelyeken maguk az egyes nyelvek keresztülmentek, a nyelvtörténet. A nyelvek változó és módosuló fejlődésében különösen három mozzanat van, amely különösen fontos és figyelemreméltó. Egyik: *a nyelv hagyomány*, az a nyelv, amelyet a korábbi nemzedékek beszéltek s átadták a későbbi nemzedékeknek. Másik: *a nyelvek keveredése*, különböző történeti okokból s a nyelvkeveredés által előállott változások hangokban, szókincsben s nyelvalakokban. Harmadik: *a spontán változások*, amelyeknek az oka inkább művelődési mozzanatokban keresendő, mint természeti viszonyokban. Ezeket figyelembe véve, azonnal át fogjuk látni, hogy mikor *a nyelveknek a geneológiájáról*, hogy úgy mondjuk, családi leszármazásáról beszé-

lünk, nagyon is képes kifejezéssel élünk, mert a nyelvek geneológiája nem egyértelmű az emberek vérbeli leszármazásával. Wundt Vilmos, a nagynevű lipesei pszichológus 1900-ban adott ki egy nagy munkát *Völkerpsychologie* címen. Eddig az első kötete jelent meg, azonban ez is két vastag kötetre különül, amelyeket Wundt „részek“-nek nevez. Ennek az első kötetnek a címe *Die Sprache* s a nyelvvel, a nyelvek alakulásával, fejlődésével, változásaival foglalkozik. A következő szavakkal fejezi be Wundt: „A nyelv nem élő valóság, amely más hasonló-nemű lénytől ered és ismét hasonló-nemű gyermekeket nemz, hanem élő tevékenysége az emberi szellemnek, amely mint minden tevékenység, azokkal a külső és belső feltételekkel változik, melyeknek az ember alá van vetve. De éppen azért, mivel voltaképen az emberen kívül a nyelvnek önálló léte nincs: annál inkább hű lenyomata magának az emberi szellemnek s minden külön alakjában magán viseli nyomát azon természeti és művelődési feltételeknek, melyeknek az ember saját és elődei élettörténetében alá volt vetve.“ Természetes, hogy azok a különbségek, amelyek a vérbeli fajt történeti vagy mesterséges fajjá alkották, azok a természeti és történeti befolyások, melyek között élt, kereshetők, megismerhetők azon faj lelki valójának a kifejezésén, lelki tevékenységének egyik fontos mozzanatán: nyelvén is. Nyelve lelki életének lehető alkalmas kifejezőjéül alakul, akként, hogy eszejárásának és ér-

zelmeinek mennél megfelelőbb tolmácsa legyen. Természetes, ha ekként a nyelvben az illető történeti fajnak a lelki világát keressük, fel kell tennünk, hogy e nyelv úgy alakult, hogy ezen lelki világnak és ezen lelki világ minden mozzanatának mennél alkalmasabb, mennél megfelelőbb kifejezője legyen. Egy pár, igen egyszerű példa megvilágosítja ezeket a tételeket.

Azsia keleti részében, a kínaiakkal szomszédos területek több népének, így a sziámi népnek egytagú szavakból álló nyelvében egy igen érdekes sajátsággal találkozunk: sok egészen különböző fogalomra egyazon egytagú szavaik vannak; például ezekre a fogalmakra: pestis, öt, keresni ez a szavuk van: ha. S úgy értetik meg magukat, hogy különböző hangmagassággal ejtik a szót s ez jelzi, hogy a szó különböző jelentései közül melyik az, amit a beszélő értetni akar. A beszédek egy bizonyos mozzanata a hangmagasság, mely a mi egész életkörünkben az érzelmi élet mozzanataira vezet, arra, hogy milyen erős érzelmet kapcsolunk ahhoz a képzethez. Minél erősebb érzelemmel jár, annál magasabb hangon ejtjük s megfordítva. *Ami életünk körében tehát érzelmi mozzanatokra mutat a hang magassága, a sziámiak életkörében pedig fogalomjelzésnek, fogalomhatározásnak az eszköze.* Ha ez, akkor nem lehet egyszerűsmind érzelmi mozzanatnak a kifejezője. Ha most már így a mi beszédünknek ez a mozzanata, amellyel a mondott fogalmakkal kapcsol-

latos érzelmeink fokát szoktuk kifejezni, azoknál a népeknél más célra szükséges: azt kell feltennünk, hogy képzeletekkel kapcsolatos érzelmeiket olyan könnyen és olyan sűrűn nem tudják és nem szokták kifejezni, mint mi. Ha pedig nem gyakorolhatják állandóan az érzellem megnyilatkozásának ezt a könnyű és természetes módját, ebből az következik, hogy az érzelmeknek az a könnyű, változatos, természet szerint való hullámzása beszéd közben, amelyen a mi lelkünk szinte észrevétlenül keresztül szokott menni, náluk bizonyos tekintetben vissza van fojtva, kevesebb érzelemmel kísérik szavaikat. S ez már igen fontos jellemvonása egy nemzet lelkének! — Az úgynevezett *flectáló* (indogermán és sémi) *nyelvekben* a különböző viszonyokat magának a gyökérnek különböző hangváltozásaival fejezik ki. A beszédnek ez a szóképző készsége és könnyúsége különösen azoknak a nyelveknek, amelyek e tekintetben kiváló példákul szolgálhatnak: a görögnek és az arabnak nagy *költői teljességet* és nagy *filozófiai élességet* kölcsönöztek. De ez a költői teljesség s ez a filozófiai élesség természetesen nemcsak a nyelv, hanem azé az egész fajé, melynek lelki mivoltát ez a nyelv tolmácsolja.

Ha a magunk nyelvére térünk át, minden tudományos igény nélkül, csak a köztapasztalatra hivatkozva is tehetünk bizonyos megfigyeléseket. A *magyar nyelvnek* jellemző eleme például a *vokál-harmónia*, amely az egyes szavaknak egységes, szinte egyhangú

jellemet ad. Ennek a vokál-harmóniának a kifejtettsége kétségen kívül kapcsolatban van a magyar lélek *egyszerűségre* hajló természetével, amely az érzelmeknek egy bizonyos fokán szeret megállapodni, nem könnyen s nem hamar változtatja a maga érzelmi állapotát. — A magyarban a viszonyoknak ragokkal, a szóváltozásoknak, a jelentésbeli alakulásoknak képzőkkel való kifejezése is egy tanulságos utalást szolgáltatathat. Amint a magyar nyelv egy alapszótól többszörösen alkot származékszavakat (ló, lo-v-ag, lo-vag-ol), amint egy bizonyos szónak a mondatbeli viszonyát ragokkal fejezi ki, a gyökérhez bizonyos hangcsoportot illesztvén, úgy, hogy annak az egész hangcsoportnak minden eleme egymásután tisztán és világosan álljon a szemünk előtt: a szavaknak ez a tisztán tagoltsága, a szavak elemeinek ez a világos megkülönböztetése a magyar léleknek *tiszta belátására, világosságra* való törekvésére utal, méltán, és természet szerint felidézi lelkünkben a magyar természetnek azt az ősi tulajdonságát, hogy lehetőleg tiszta, világos belátásra törekszik.

Megemlítjük még a magyar nyelvnek azt a tulajdonságát, hogy képzők és ragok csoportosításával és halmozásával képes kifejezni egy szóban annak a fogalomnak a legkülönbözőbb mozzanatait, amire a nyugati nyelvek nem képesek. Főkép az igéknél a cselekvésnek egész sereg mozzanatát képes kifejezni egyetlenegy szóban képzőkkel és ragokkal. A nyelvnek eb-

ben a tulajdonságában ismét felismerhetünk valamit a magyarság eredeti és jellemző lelki világából. Ha ezeknek a szóelemeknek egységgé csoportosításával akarja kifejezni a fogalomnak soknemű mozzanatát, össze kell szednie magát, meg kell gondolnia, mit mond, mert csak ez teszi képessé annak a sokszor igen bonyolult szónak a helyes összealkotására, amely e sok mozzanat megjelölésére alkalmas. A magyar megrágja azt, amit mondani akar, nem hamarkodja el gondolatainak a kifejezését, összeszedi magát, mielőtt beszél. A magyar természetnek a *komolysága*, *meggondoltsága* az, amit nyelvünknek ez a sajátsága eszünkbe juttat.

A magyar *szórend* rendkívül egyszerű és természetes. A főfogalom rendszeren a mondat elejére, vagy legalább az állítmány elé kerül. A magyar szórendnek ez a tulajdonsága a beszéd rendkívüli értelmességét jelenti; azt a törekvést, hogy a hallgató figyelmét azonnal arra a képzetre, arra a fogalomra irányozván, a beszélő, amelyet legfontosabbnak tart, mennél jobban és mennél könnyebben megértesse magát, mennél értelmesebben beszéljen. Ez a *megértetésre való törekvés* szintén magyar faji tulajdonság. Ez a szórendi törvény a magyar ritmikában is érvényesül, tehát a magyar verselésre nézve is jellemző.

Így a nyelv a nemzeti lélek sajátságai kifejezőjének tekinthető és tekintendő. Hiszen ennek a bizonyítására szükségtelen többlet

mondanunk, mint azt, hogy egy-egy nemzet költészetéből éppen azok a termékek a legkevésbé lefordíthatók más nyelvre, amelyekben az illető nemzet lelkének legsajátosabb megnyilatkozásait ismerjük s a melyeket ennél fogva legnemzetiebbeknek tarthatunk. Petőfi és Arany a legkevésbé lefordítható költőink. Annyira össze van nőve az ő lelkük s lelkük útján nyelvük annak a nemzetnek a lelkével, amelynek képviselői, hogy más nemzet lelkét kifejező nyelven nagyon nehezen adható vissza az, amit mondanak. Shakespearenek vannak igen kitűnő fordításai; de a legkitűnőbbekben is azt vesszük észre, hogy ezeknek a fordításoknak azok a részletei, amelyekben Shakespeare dikciójának az erejét, pátosának a hatalmát kellett volna visszaadni, a legkevésbé sikerültek. Mi lehet ennek az oka? Az, hogy az angolban igen sok az egytagú szó, amelyek a maguk rövidségükben, erős hangzásukban sokkal alkalmasabb s hatalmasabb kifejezői a lelki élet erős mozgalmának, mint amilyenek lehetnek többtagú szavak, hosszabbra nyújtott kifejezések.

Ha így a nemzeti nyelveket ezekből a szempontokból tekintjük, akkor nemcsak kifejezőit kell bennök látnunk a nemzeti léleknek, hanem fenntartóit és továbbadóit is, a nemzetiségnek mintegy külön erejét. Amint egy idegen nyelvet a fajok átvesznek történeti alakulások útján, ezzel kénytelenek ahhoz az észjáráshoz,

ahhoz a gondolkodás- és érzésmódhoz is hozzá-
símulni, amelynek ez a nyelv természetes ki-
fejezése. Ennyiben mondhatjuk azt, hogy a
nemzeti nyelv is egy hatalmas tényezője a
nemzeti erőnek.

**Beöthy Zsolt: „Az irodalomtörténet elmélete“
című egyetemi előadásának kiadói :**

I. osztály. Adler Tessza, Fuchs Zsuzsanna, Hoffmann Zsuzsanna, Hollósi Magdolna, Kalmár Mária, Kádár Éva, Kovács Eszter, Köves Agnes, Láng Alice, Lusztig Veronika, Neu Magdolna, Ornstein Mária, Richter Zsuzsanna, Steiner Veronika.

II. osztály. Bojár Mária, Csángó Yvette, Endrei Zsuzsanna, Fehér Rózsa, Kenedi Kitty, Krausz Ágnes, Löwy Zsuzsanna, Márkus Mária, Rudas Veronika, Sós Éva, Treiser Alice, Weitzenfeld Éva.

III. osztály. Antal Ágnes, Adler Edit, Bányász Zsuzsanna, Bialazurker Zsuzsanna, Csanak Ilona, Deutsch Judit, Ehrlich Éva, Fehér Magda, Fehér Mária, Feleki Júlia, Freud Éva, György Magda, Lefkovits Veronika, Rajna Edit, Reinfeld Veronika, Rotschild Magda, Stadler Ágnes, Szerdahelyi Mária, Wallenstein Veronika.

IV. osztály. Beck Zsuzsanna, Bing Magdolna, Blumenfeld Anna, Csángó Noémi, Fehér Katalin, Fodor Rózsa, Gráf Edit, Kaszás Zsuzsanna, Kácsér Zsuzsanna, Langer Márta, Nemes Ágnes, Neumann Marianna, Réti Éva, Rosenfeld Éva, Rusznyák Klára, Stasny Angéla, Sugár Anna, Urbán Gizella, Vogel Lizzie, Wallenstein Zsuzsanna.

V. osztály. Andrievich Gabriella, Elovits Éva, Füredi Rozália, Grossmann Edit, Hegedüs Klára, Horváth Anna, Lisauer Júlia, Pogány Katalin, Steiner Edit, Wilhelm Márta, Weinberger Olga.

VI. osztály. Bauer Zsuzsanna, Brüll Ibolya, Csanak Viola, Ehrlich Zsuzsanna, Füredi Vilma, Heimler Judit, Kraemer Valéria, Rottmann Livia, Schwarz Hedvig, Szilágyi Ágnes, Tolnai Ágnes, Weisz Edit.

VII. osztály. Hajdu Katalin, Kiss Irma, Pártos Ágnes, Schwarz Magdolna, Steiner Júlia.

VIII. osztály. Hegedüs Dalma, Herz Veronika, Lohnert Éva, Rosenberg Livia, Schwartz Éva.

A kiadásért felelős: dr. Lázár Piroska.

33.756. — K. M. Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richárd.)

18. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Harmadik sorozat. Ára 1— P.
19. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. Negyedik sorozat. Ára 150 P.
20. Pázmány világa. Ára 4— P.
21. Tragédia magyar nyelven. Az Sophocles Electrájából nagyobb részre fordítottatott Pesti Bornemisza Péter deák által. Ára 1— P.
22. Riedl Frigyes: Vajda, Reviczky, Komjáthy. Ára 250 P.
23. Berzsényi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul. Ára 1— P.
24. Régi magyar folyóiratok szemelvényekben. Athenaeum, Életképek, Hölgyfutár. Ára 150 P.
25. Barcsay Ábrahám költeményei. Ára 2— P.
26. Riedl Frigyes: Madách. Ára 2— P.
27. Madách Imre levelezéséből. Ára 150 P.
28. Horvát István Magyar Irodalomtörténete. Ára 150 P.
29. Magyar reneszánsz írók. Ára 2— P.
30. Greguss Ágost: Írói arcképek. Ára 4— P.
31. Karaes Ferencné Takács Éva válogatott munkái. Ára 150 P.
32. Verseghy Ferenc: Rikóti Mátyás. Ára 250 P.
33. Vachott Sándorné: Rajzok a múltból, Emlékiratok. (Szemelvények.) Ára 150 P.
34. Szeged a régi magyar irodalomban. Ára 150 P.
35. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici 1651. I. Ára 350 P.
36. Sopron a régi magyar irodalomban. Ára 2— P.
37. Riedl Frigyes: Vörösmarty Mihály élete és művei. Ára 3— P.
38. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici. 1651. II. Ára 350 P.

39. (Kisdi Benedek) Cantus Catholici, 1675. és 1703. III. Ára 3-50 P.
40. Báró Wesselényi Miklós naplójából. Ára 1— P.
41. Péterfy Jenő: Magyar irodalmi bírálatai. Ára 2— pengő.
42. Riedl Frigyes: Kölesey Ferenc. Ára 2'— P.
43. Riedl Frigyes: A magyar dráma története I. Ára 2— P.
44. Riedl Frigyes: A magyar dráma története II. (Sajtó alatt.)
45. Berzsényi Breviárium. Ára 2'50 P.
46. Medgyesi Pál: Lelki ábéce. Ára 2— P.
47. Riedl Frigyes: Mikszáth Kálmán. Ára 1'50 P.
48. Madách Imre versei. Ára 1'60 P.
49. Reviczky Gyula prózai dolgozatai. Ára 1'50 P.
50. Károlyi Gáspár: Két könyv. Ára 2'— P.

Az országos érdeklődést keltett sorozatot a legfelsőbb kulturális hatóság is szívesen támogatja.

A V. K. M. 30.449/932. V. ü. o. sz. alatt melegen ajánlja a M. I. R. köteteit a középiskolai tanári könyvtáraknak,

660—02—90/1931. sz. alatt a kereskedelmi iskolák és tanító-, valamint tanítónőképző-intézetek tanári könyvtárainak.

51.

BEÖTHY ZSOLT:

AZ IRODALOMTÖRTÉNET ELMÉLETE I.

Kiadta a budapesti dr. Lázár Piroska leánygimnázium ifjúsága.

Ára 2 pengő.